

BÁRDI NÁNDOR

Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920

A román és a magyar történetírás egyaránt fontos kutatási területe az 1918–1920 közötti erdélyi impériumváltás: a történelmi Magyarország felbomlása, illetve Nagyrománia létrejötte. Az eltérő nézőpontokon túl az egyik oldalon az új, megnagyobbodott állam születésének eufóriája és történeti legitimációjának politikai szükségessége, a másik oldalon pedig az „igazságtalan döntés” felett érzett sérelem vezetett az egymásnak ellentmondó álláspontok kialakulásához.

A magyar történetírás ebben a kérdésben a két világháború között mindvégig a trianoni békediktátum igazságtalanságát bizonygatta. Erdély elvesztésének oknyomozása során több ma is alapvetőnek tekintett munka született: Jancsó Benedek a román nemzeti mozgalmak történetét mutatta be magyar szempontból¹, Rubint Dezső és Breit József az 1918–19-es események hadtörténetét dolgozta fel². Mikeres Imre az impériumváltás hétköznapjairól adott közre Romániában egy 2 kötetes munkát³, Horváth Jenő pedig az I. világháború diplomáciatörténetét vázolta fel⁴. A magyar szakirodalom az igazságtalanságok bemutatásán túl a bekövetkezett események okait kutatva azokért a román „irredenta” mozgalom erdélyi és nemzetközi tevékenységében, a szövetséges hatalmak – különösen Franciaország – Románia iránti elkötelezettségét és a vele tanúsított engedékenységet valamint a Károlyi kormányzat „felelőtlenségét” tette felelőssé.

Az 1960-as évektől szakmai körökben újra előtérbe került a trianoni béke körülményeinek történelmi elemzése. Mivel nem propagandisztikus céllal indultak a kutatások; az igazságtalanság hangsúlyozása helyett új megközelítések kerültek előtérbe: Berend T. Iván és Ránki György felvetették, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása – a történelmileg kialakult közép-európai munkamegosztási rendszer szétverésével járt, s az ennek következtében szükségessé vált importpótló iparpolitika révén az állam szerepe tovább növekedett a térség országaiban.⁵ Szász Zoltán társadalomtörténeti szempontokat vont be az erdélyi románság mozgalmainak vizsgálatába.⁶ L. Nagy Zsuzsa a párizsi békekonferenciáról adott áttekintést.⁷ Kiemelkedő jelentőségű Ormos Mária a korabeli francia külpolitika térségbeli tevékenységét feltáró munkája. Mindkét munka magyar kutatók számára addig ismeretlen forrásokat dolgozott fel.⁸ Raffay Ernő felhívta a figyelmet a Károlyi-kormány szűk mozgástérben kifejtett katonai lépéseire 1919 első hónapjaiban.⁹ Az 1989-től egymást követően „Trianon igazságtalanságairól” megjelenő felvilágosító munkák és a politikai élet egyes megnyilvánulásai nyomán egyre nagyobb szakmai figyelem irányul a történelmi Magyarország felbomlásáról a közgondolkodásunkban kialakult kép elemzése felé.¹⁰

Sajnálatos, hogy az erdélyi impériumváltás történetére vonatkozólag ezidáig nem folytak magyar helytörténeti kutatások. Páll Antal Sándor Ma-

rosvásárhelyen készült munkáján¹¹ túl csak néhány korabeli emlékirattal rendelkezünk.¹² Ennek természetesen egyrészt az az oka, hogy az impériumváltás nem a helyi események, hanem nagyobb nemzetközi folyamatok következményeként zajlott le. Másrészt a magyarországi kutatók ilyen jellegű kutatásokhoz nem rendelkeztek megfelelő forrásokkal.¹³

A helyörténeti kutatásokat nem úgy mond „hiánypótló jellegük” miatt vagy mint a kizárólagosságra törekvő nacionalizmus nyersanyagtermelő kincsesbányáját tartom fontosnak e témakör vizsgálatában. Fontosak ezek a kutatások, mivel abban a történelmi helyzetben – az átélt tapasztalatok nyomán, melyeket a későbbi nemzeti propagandák kiaknáztak – változtak meg a két nemzet közgondolkodásában az egymásról kialakult sztereotípiák. A szelíd, kicsit balga román paraszt helyét a csalárd, szőszegő és erőszakos, korrupt román képe váltotta fel, míg a másik oldalon, miközben a dzsentri úrhatnám-ságát az egész magyarságra kiterjesztették, megjelent az örökké érthetetlenül lázongó, robbanékony székely és a kultúrfölényével okoskodó, rideg magyar úriember képe. E sztereotípiák igazoló gyúanyagát magyar oldalról az impériumváltás és az azt követő kisebbségi sors mindennapi sérelmeiből meríthették, míg a másik oldalon az 1918 előtti „erdélyi elnyomatás” felnagyított emlékezete szolgáltatta a fő hivatkozási alapot.

Másrésztől azért is szükséges a helyi eseményeket vizsgálni, mert a felátatlanság, kimondatlanság következtében erről az időszakról magán, illetve helyi mitológiák jöttek létre. Az egyik ilyen ma is gyakran emlegetett probléma a székely köztársaság kérdése.¹⁴ Dolgozatunkban az impériumváltás folyamatában szeretnénk feltárni ennek az önrendelkezési törekvésnek a hátterét és vázlatosan felmutatni két hozzá hasonló autonómia kezdeményezést.

Az 1918. november 13-án aláírt belgrádi fegyverszüneti egyezmény értelmében a kijelölt demarkációs vonaltól (a Nagy-Szamos felső folyásától Marosvásárhelyig, azután a Maros mentén Szegedig majd, a Szabadka–Baja–Pécs vonaltól északra a Drávaig) délre fekvő területeken a közigazgatás a magyar kormány kezében maradt. A szövetséges hatalmak nevében a szerbek és a románok által megszállt területeken két többségében magyar (Baranya és Székelyföld) és egy igencsak vegyes lakosságú tájegység (Bánát) található. Az újvidéki Nagy Nemzetgyűlés 1918. november 25-én kimondta a dél-magyarországi megyék csatlakozását Szerbiához. Gyulafehérváron pedig az erdélyi románok nemzeti gyűlése csatlakozott Romániához (1918. december 1.). Ezek legitimálták a két hatalom, titkos szerződésekben már a szövetségesek által is elismert területi követeléseinek megvalósítását.

A magyar közigazgatás képviselői az annexiós törekvésekkel szemben a belgrádi fegyverszüneti egyezményre, illetve arra hivatkoztak, hogy a békekonferencia nem döntött a határok kérdésében. A magyar államhoz való hűségén túl a behódolás ellen az volt önmaguk számára a legfontosabb érv, hogy ha az bekövetkeznék, a békekonferencián ez a szerb illetve a román álláspontot erősítené.

Ugyanekkor polgári-demokratikus forradalom zajlott le Magyarországon és ennek révén a szociáldemokrácia is komoly pozíciókat szerzett. Pécssett és Temesvárott egy időre a helyi vezetés is a kezükbe került. A harmadik

autonómia kezdeményező központban nem volt jelentős szervezett munkás-ság és a megszállás körülményei miatt az önrendelkezés érdekében fellépő mozgalom nem bontakozhatott ki úgy, mint az előbb említett két másik re-gionális központban. A három városban egymástól eltérő körülmények kö-zött különböző autonómia elképzelések láttak napvilágot egyaránt a hódító törekvésekkel szemben.¹⁵

Pécsett az első autonómia tervezet a helyi Nemzeti Tanács nevében 1918 decemberében körvonalazódott, célja az volt, hogy ezáltal elkerüljék a szerb megszállók közvetlen beavatkozását a város igazgatásába.¹⁶ Ha ez nem is járt sok eredménnyel, de az 1919 február-márciusi sztrájk és a szerb ható-ságok félelme a Tanácsköztársaság hatásának átterjedésétől és a fontos mecse-ki szénszállítások elakadásától lehetővé tette a város irányításának viszonyla-gos függetlenségét. 1919. augusztus 25-én a békekonferencia legfelsőbb ta-nácsa megállapította a végleges jugoszláv-magyar határvonalat anélkül, hogy figyelembe vette volna a Szerb-Horvát-Szlovén királyságnak Baranya meg-szállt részére vonatkozó igényeit. Nyilvánvalóvá vált, hogy a szerb jelenlétnek előbb-utóbb vége szakad. Szerb részről azonban a békeszerződés aláírásáig még megpróbáltak az annexióhoz helyi támogatókat szerezni, de ezek az ak-ciók nem jártak sikerrel. Ellenben a szerb katonai hatóságok által engedélye-zett 1920 februári és júniusi munkásgyűléseken az ellenforradalmi rendszer terrorja ellen tiltakozók kérték a megszállás meghosszabbítását a Horthy rendszer bukásáig, illetve az 1918 októberi kormányzati rendszer remélt visszaállításáig. Így érthető, hogy a megszállókkal egyre rosszabb viszonyba kerülő volt munkapárti városi vezetés helyét 1920 augusztusában választások révén – az SZHSZ állam felügyelete mellett – a szocialisták vették át, és Linder Béla (a Károlyi kormány volt hadügyminisztere) lett a város polgár-mestere. A belgrádi kormány képviselőivel folytatott tárgyalásokon a szocia-listák megyei autonómiát kértek, amelynek területe magába foglalta volna Pécs törvényhatósági jogú várost, valamint Baranya, Tolna és Somogy me-gyék megszállt részét. Az autonómia addig maradhatott volna fenn, míg a megszállás tart, illetve nemzetközi szerződés nem dönt a terület ügyében. Más jogszabályok megalkotásáig az 1919. március 22. előtt érvényes jogsza-bályokat alkalmazták volna. Magyarország és a SZHSZ Királyság aktuális tör-vényei a tervezet értelmében nem lettek volna érvényesek az autonóm terüle-ten, de ez utóbbi állam képviselője számára törvénykezdeményezési és az au-tonómia-egyezmény betartására vonatkozó ellenőrzési jogot biztosítottak volna. A tervezet azonban nem valósult meg, mert a szerb katonai vezetés még Pécsett sem engedte az önkormányzati döntéseket megvalósítani, és az anyagi feltételek biztosításához sem járult hozzá. (A Szerb-Horvát-Szlovén államalakat nem önkormányzati alapon épült fel, egy effajta autonóm ala-kulat teljesen idegen test lett volna számára.) Épp ezért 1919. december 29-én a Pécsi Szocialista Párt képviselői lemondtak a város vezetésében elfoglalt pozícióikról, lemondásukat azonban a szerb kormánybiztos nem fogadta el: a város vezetése szabadabb kezet kapott az irányításban és némi anyagi segít-séghez is hozzájutott. 1921. január 27-én újabb autonómia tervezet jelent meg, amely már Pécs–Baja központokkal a városi és megyei törvényhatósá-gok megszállás előtti jogkörét kívánta visszaállítani. (A tervezet szerzőjét nem

ismerjük.) Az elhúzódo tárgyalások után Linder Béla az 1921. március 2-i városi törvényhatósági ülésen bejelentette, hogy a tárgyalások során a szerb kormány elvben hozzájárult a megszállt területek autonómiájához (nem tudjuk, hogy egyáltalán az 1921. január 27-i tervezetről volt-e szó) és a dinárva-luta behozatalához. Később, az 1921. április 18-i közgyűlésen javasolta, hogy kérjék az antant hatalmaktól a megszállás 5 évvel történő meghosszabbítását.

Ezzel szemben a szocialista párt álláspontja az volt, hogy a megszállást nem meghatározott ideig, hanem a Horthy-rendszer megszűnéséig kellett volna kiterjeszteni, hiszen abban a hitben éltek, hogy ez rövidesen bekövetkezik. A nemzetközi folyamatok azonban félbeszakították a tervezeteket: 1922. augusztus 22-én a magyar csapatok bevonultak Pécsre. Ezt megelőzően néhányan kalandor akcióként 1921. augusztus 14-én kikiáltották a Baranya–Baja Szerb-Magyar Köztársaságot, amelyet az antant védelme és a Szerb-Horvát-Királyság protektorátusa alá szerettek volna helyezni. Ez azonban a nemzetközi megállapodásokból és erőviszonyokból adódóan már nem sikerülhetett.

Másféle autonómia törekvések jelentkeztek a Bánátban (Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyékben). Bővebb ismeretekkel a Temesvárott és Lugoson történekről rendelkezünk.¹⁷ Krassó-Szörény vármegye központjában 1918. november 1-jén alakult meg a helyi Nemzeti Tanács, amelynek a tevékenységében a románság képviselői eleve nem kívántak résztvenni. Mivel a város laktanyájából fegyverrel együtt eresztették szélnek a katonákat, és a hadisegélyek folyósításával is komoly gondok voltak, rövidesen az egész megyéből fosztogatásokról, lázadásokról érkeztek jelentések. A falvak többségében a hatóságok képviselőit elkergették, lakásaikat kifosztották. Ugyanígy megtámadta a lakosság – általában a leszerelt fegyveres katonák vezetésével – a szeszfőzdeket, malmokat és élelmiszerraktárakat. Néhány helyen sortűzekre, lövöldözésekre is sor került, november első felében több mint 60 ember halt meg. Az összetűzéseknek nem volt markáns nemzetiségi jellege, sok helyütt a görög keleti pópáknak, helyi román értelmiségieknek sem sikerült az elszabadult indulatokat megfékezniük. Issekutz Aurél, a vármegye alispánja november 2-ra értekezletet hívott össze, ahol a lugosi Nemzeti Tanács lemondott, mivel Budapesten törvényes kormány alakult a Nemzeti Tanácsból, s úgy gondolták, hogy a helyi közigazgatásban a kormánynak alárendelt hatóságoknak kell intézkedniük.

Az alispán kérésére polgárőrséget állítottak fel és népgyűléseket hirdettek meg a rend helyreállítása érdekében. November 3-án jelent meg Lugoson Bartha Albert és Roth Ottó, a Bánáti Nép- és Katonatanács vezetői, hogy itt is új tanácsokat alakítsanak. A helyi politikai élet vezetői azonban ettől elzárkóztak. A közigazgatást továbbra is az alispán vezette, aki november 7-én újabb értekezletet tartott és javaslatot tett egy 10 tagú (5 magyar és 5 román főből álló) bizottság létrehozására. Román részről ezt Valer Braniste elutasította arra hivatkozva, hogy a wilsoni elvek alapján Krassó-Szörény megye már nem tekinthető magyar területnek, ezért nem hajlandó egy magyar bizottságban részt venni. Véleménye szerint a lugosi politikai hatóságok egyetlen feladata a magyar állameszme felszámolása lehet. Hangsúlyozta, hogy mivel a

vármegyében teljes az anarchia, 40 településen már helyi „szovjet alakult”, és a magyar hatóságok képviselőit elűzték, csak a Román Nemzeti Tanács tudja a rendet helyreállítani. Válaszként Jakabffy Elemér országgyűlési képviselő kifejtette, hogy bár látják, hogy ideáljuk, az egységes magyar állam elveszett, de ne kívánja senki, hogy ehhez hűtlenek legyenek. Annál is inkább, mert „testvéri egyetértés könnyebben lehet becsületes férfiakkal, mint olyanokkal, kikén nemzetük árulásának bélyege van.”¹⁸

A rendet a belgrádi szerződés értelmében a Lugosra bevonuló 180 fős szerb katonaság állította helyre november 14-én. Parancsnokuk közölte, hogy a magyar közigazgatást fent kell tartani. Szerb katonai őrseget állítottak minden fontosabb helyre. A csendőrség – budapesti utasításra – a demarkációs vonalon túlra vonult vissza, a magyar, illetve a román nemzetőrséget 100-100 főben korlátozták. A közbiztonság helyreállt és a közigazgatás Lugoson és a járási központokban folytatta munkáját. A szerb katonai vezetés a román értelmiségiekkel, politikusokkal többször konfliktusba került, mivel mindkét fél a megyét illetően bízott a békekonferencia számára kedvező döntésében. A gyulafehérvári nagygyűlésre is csak az utolsó pillanatban adták meg a románság képviselőinek az utazási engedélyeket. Erőteljesebb szerb beavatkozásra csak január végén került sor, amikor elrendelték a helyben használatos bankjegyek lepecsételését és azok kizárólagos forgalmát, hírek terjedtek el arról, hogy több járásban igyekeztek szerb hűségükre kényszeríteni a tisztviselőket. 1919. január 26-án a Bánát hovatarozásáról folytatott vitában kialakult nemzetközi megállapodások értelmében francia csapatok érkeztek Lugosra. Vezetőik a kivonuló szerbekhez hasonlóan elismerték a működő magyar közigazgatás fennhatóságát. 1919 áprilisában Roth Hugó és Jakobi Kálmán a Bánáti Köztársaságot propagáló előadást tartott Lugoson. A rendelkezésre álló forrásokból semmit sem tudunk az önálló államegységgel kapcsolatos tárgyalásokról, de ugyanekkor a Krassó-Szörényi Lapokban Jakabffy Elemér statisztikai, gazdasági tanulmányt tett közzé az esetleg létrejövő Bánáti Köztársaság adottságairól, bár ennek létrejöttére nem sok lehetőséget látott: „A közigazgatási fejlődés minden előfeltétele meg volna ezen a területen, ha valóra válhatnék a kis országoknak az az álma, hogy ne legyenek közigazgatási vazallusai valamely nagyobb hatalomnak. E nélkül, a népek szövetsége nélkül, neutralizálás nélkül, amihez mind kevés reményünk van, természetesen úgyszólván született gondolat volna egy ilyen kis ország létesítése.”¹⁹

1919 áprilisában egymást váltották a francia katonai parancsnokok Lugoson, majd május 23-án 500 fős román csendőri alakulat vonult be a városba. Ezután gyakorlatilag román kézbe került a közigazgatás, mivel a lugosi Dobrin Györgyöt előbb a nagyszebeni Kormányzó Tanács, majd Tournoudres francia tábornok is kinevezte Krassó-Szörény vármegye prefektusává. Dobrin az alispáni hivatalt május 28-án vette át az „erőszaknak ellent nem álló” Issekutz Auréltól, majd azonnal hűségüköt követelt a tisztviselőktől.

Az, hogy a megszállás időszaka alatt a román többségű Krassó-Szörény megyében magyar kézben maradt a közigazgatás elsősorban a Bánát birtoklásáért folytatott szerb-román diplomáciai csatározásnak volt köszönhető.²⁰ Ehhez azonban valószínűleg az is hozzájárult, hogy a tisztviselők, közigazgatási vezetők jelentős része román nemzetiségű volt, és az impériumvál-

tással új pozícióként inkább „csak” az alispáni, főjegyzői, törvényszéki pozíciókat foglalhatták el, másrészt a megye szakszerű irányítását (pl. az államvagyon, hadfelszerelések megőrzése) sem tudták volna az anarchikus állapotok között fenntartani.

Más volt a helyzet Temesvárott, ahol október végén kikiáltották a Bánáti Köztársaságot.²¹ A budapesti események hatására 1918. október 31-re Kórossy György főispán értekezletet hívott össze, ahol összeállították a temesvári Nemzeti Tanács névsorát. Ebben a helyi vezető szocialisták (Roth Ottó, ügyvéd és Jakobi Kálmán, munkásbiztosító-pénztári igazgató) is részt vettek. Ezt követően délelőtt 11-kor katonagyűlésre került sor, ahol Hordt hadtestparancsnok kihirdette, hogy a katonák saját nemzetiségük néptanácsához csatlakozhatnak. A gyűlésre meghívott Roth bejelentette a király lemondását. Ezt követően a hadtestparancsnok a hatalmat átadta Bartha Albert vezérkari alezredesnek, a tisztek által alakított katonatanács vezetőjének. Délben a városházán katonák és civilek gyűltek össze, Roth Ottó kihirdette a Bánáti Néptanács megalakulását, mely őt választotta meg polgári-, Bartha Albertet pedig katonai népbiztosnak.

A délután négykor kezdődött temesvári törvényhatósági közgyűlés résztvevői úgy tudták, hogy délben a Nemzeti Tanács helyi fiókszervezete alakult meg, hiszen Roth résztvett a délelőtti, a tagokat jelölő ülésen. Elképzeléseik szerint a városi tanács és a tisztviselők ennek irányítása alá kerültek volna. A szocialisták önálló politikája november 3-án vált nyilvánvalóvá, amikor a budapesti Nemzeti Tanács küldötte egy temesvári munkásgyűlésen bejelentette, hogy rövidesen döntés születik Magyarország államformájáról. Roth erre válaszul kijelentette, hogy „Temesvárott a tisztek, katonák, civilek már október 31-én kikiáltották a Bánáti Köztársaságot.”²²

A Károlyi kormány november 8-án Bartha alezredest Temes-, Torontál és Krassó-Szörény vármegyék (Bánát) kormánybiztosává nevezte ki. Polgári ügyekben Roth Ottó volt a megbízottja, majd miután Bartha hadügyminiszter lett, november 21-én Rothot kormánybiztosnak, Jakobi Kálmánt pedig temesvári főispán-kormánybiztosnak nevezték ki, ők tehát egyszerre voltak a magyar kormány megbízottjai és a Bánáti Néptanács (Bánáti Köztársaság) vezetői. A néptanács Temesváron kívül másutt nemigen tudott befolyást szerezni. Külön csoportokat alkottak a sváb, a román, a szerb nemzeti tanácsok és a munkástanács. A magyar érdekeket, úgymond a tanács egészében képviselte. Tevékenységük bemutatása előtt röviden szólnunk kell Temesvár megszállásáról. A város szerb megszállása két időszakra osztható. Az első, 1918. november 17. – 1919. február 20. közti időszakban a szerb katonai parancsnok, Georgievits György, (Djordje Djordjevic) a város vezetésének munkáját nem akadályozta, sőt az újvidéki (Narodna Uprava – (szerb) Nemzeti Tanács) beavatkozási, utasítgatási törekvéseit megpróbálta elhárítani. A második szakasz 1919. február 20-án kezdődött, amikor a szerbek átvették a város és a megye irányítását, a Néptanács vezetőinek kizárásával folytatott, az annexióra vonatkozó tárgyalásaik kudarccal jártak.²³ A belgrádi kormány Filipon Mártont Temes megyei, Heegn Reinholdot temesvári főispánnak nevezte ki. A városi adminisztrációból csak a rendőrfőkapitányt váltották le. A közigazgatás személyzete állandó konfliktusban állt a főispánokkal, mert azok mindenáron

a Bánát Szerbiához való csatolása melletti nyilatkozatot szerettek volna kikényszeríteni. A szerb uralom a kincstári vagyon hadizsákmányként való elvitele címén a város és az üzemek egy részének teljes kirablásával végződött. A román csapatok 1919. július 28-án vonultak be Temesvárra. Az 1918 decemberétől ott tartózkodó francia csapatok nem játszottak igazán fontos szerepet, a szerbek erőszakoskodásaira sem igen hatottak mérséklően.

A Bánáti Néptanács legfőbb törekvése a városi rend helyreállítása volt. Ezt a népszerűséggel és a katonaság együttműködésével sikerült elérni. A másik fontos célkitűzést, a nemzeti egyenjogúság biztosítását kantoniális közigazgatással a megszállás körülményei között és vidéki bázis hiányában nem sikerült megvalósítani. A népbiztosok munkáját nagyban megnehezítette, hogy egyidejűleg a magyar kormány népbiztosai is voltak, illetve a szocialista munkás-ságnak is elkötelezték magukat. A Bánáti Néptanács gyakorlatilag a törvényhatósági bizottság hatáskörét vette át. A néptanács több fontos oktatási (tantervterületek demokratizálása), egészségügyi (orvosi rendelők felállítása), munkaügyi (munkaidő korlátozása, munkavédelmi rendelkezések bevezetése) és lakásügyi (munkáslakás építési akció, a nagyobb lakások társbérletesítése) reformot kezdeményezett. Glemb József, a város korabeli polgármestere szerint mindezt minden különösebb hosszútávú tervezés, koncepció nélkül tették, hiszen rendelkezésükre állt az egész temesvári városi és kincstári vagyon. Példaként említette azt, hogy a rendőrtiszteket ugyan a néptanács nevezte ki, de ezt is a magyar állam finanszírozta.²⁴

1918. december 24-én a Volksblatt c. lap közölte a Bánáti Néptanács tervét egy bánáti népparlament és kormányzóság felállításáról. Az előbbibe a nemzeti tanácsok 150 főt választottak volna, ebből egy további 15 tagú végrehajtó bizottság alakulna, melyben a románok és a szerbek 5-5, a németek 3, a magyarok 2 taggal képviselhetők volna magukat. A közigazgatási tisztviselőket is ez a bizottság nevezte volna ki a nemzetiségek számaránya szerint.²⁵

1918. január 14-én a szerb hatóságok Rothot lemondatták, mivel úgy vélték, hogy illegitim volt a kinevezése, sértette a szerb érdekeket, mivel nem az egész lakosságot, hanem csak a szocialistákat képviselte. A néptanács munkája feleslegessé vált, mivel a szerb igazgatás időszak alatt úgy gondolták, hogy az újvidéki Narodna Uprava fogja a bánáti közellátást szervezni. Roth Aradra került, majd áprilisban tűnt fel Lugoson, ahol egy előadásában újból a Bánáti Köztársaságot propagálta.²⁶

A pécsi és a temesvári autonómia törekvések annyiban hasonlóak, hogy mindkettő a megszálló csapatok annexiós törekvéseivel szemben fogalmazódott meg és mindkettő mögött szocialista bázis található, valamint egyaránt elhatárolódtak az aktuális magyarországi kormányzattól is. Amíg Pécsen ideiglenesen kívántak a terület számára önállóságot biztosítani (a szerb megszállás időszakára, a Horthy rendszer összeomlásáig), addig Temesvárott külön államalakulat megteremtésében bizakodtak.²⁷ Különbséget jelez az is, hogy Temesvárott egy sor szociális kezdeményezést beindítottak, a városi közigazgatás mindvégig fennmaradt és a néptanácsot nem fogadják el tárgyalópartnerül a szerb hatóságok, ezért meg is szüntetik januárban. Megállapíthatjuk, hogy mindkét autonómia kezdeményezés a nemzetközi erőviszonyokból adódó vákuumhelyzetnek köszönhető létrejöttét.

Udvarhely megye 1918. október 30-án tartotta őszi rendes (a vármegye történetében utolsó) törvényhatósági közgyűlését.²⁸ A főispán, Ugron Akos megnyitója után Válemtik Ferenc országgyűlési képviselő üdvözölte Magyarországot függetlenségét. A közgyűlés határozatban kérte a magyar katonák hazahozatalát és az önálló magyar külügyi képviselőlet mielőbbi létrehozását a béketárgyalásokon való eredményes részvétel érdekében. Gálffy István önálló indítványt tett a székely megyék kapcsolatainak szorosabbá tételére vonatkozóan egy esetleges román támadással számolva, illetve a béketárgyalásokon való hatékonyabb fellépés érdekében. Paál Árpád megyei főjegyző hozzászólásában az erdélyi-székely kérdés külföldi propagandáját hiányolta és javasolta, hogy Magyarország sajtó- és külügyi kapcsolatai révén igyekezzenek bemutatni, hogy „Erdély elszakításának se történeti, se faji igazoltsága nincsen, se nyelvtérületi folytonosság nem áll fenn a vágó és a vágott területek között.”²⁹ Feltédenül szükségesnek tartotta, hogy a székelység a helyén maradjon, és ezzel is fenntartsa a magyar állam kontinuitását. A közgyűlési határozatot ennek alapján fogadták el.³⁰

A budapesti Nemzeti Tanács felhívására Székelyudvarhelyen 1918. november 1-én a megye részéről Paál Árpádot bízták meg a helyi Nemzeti Tanács szervezésével. Az előkészítő bizottság november 3-ra alakuló nagygyűlést szervezett a Vas-Székely szobornál. A nagygyűlésen Válemtik Ferenc – a Károlyi kormány helyi megbízható embere – az összefogás és a szociális kérdések fontosságát hangsúlyozta. Paál Árpádot a székelyudvarhelyi Nemzeti Tanács elnökévé választották. Beszédében kifejtette, hogy a „Nemzeti Tanács nem rendetlenséget akar, nem a hatóságok és törvények elleni tobzódásnak akar utat nyitni, hanem ellenkezőleg: az eddigi alapokon a nép egyetértésével és komoly okosságával a kivívott új Magyarország új alapjait akarja lerakni.”³¹ Paál mint vármegyei főjegyző és a háború alatt a közélet előadójaként jó kapcsolatokat alakított ki a lakossággal. Népszerűségét csak tovább növelte, hogy 1916-ban ő irányította a megyei igazgatás Tiszántúlra telepítését a román betörés elől, illetve az árvízkárosultak részére több segélyakciót szervezett.³² 1917–18-ban a hadikár segélyek megítélése során elkövetett visszaélésekkel harcolva szembekerült a megyei vezetéssel, Sebesi János alispánnal is. Naplójegyzeteiből és A vármegye c. lapban közölt publikációiból kitűnik, hogy a Nemzeti Tanács vezetőjeként egy jobban szervezett, határozottabb szociális érzékenységgel bíró, megújított közigazgatás lebegett a szemé előtt.³³ Reformelképzeléseiből azonban szinte semmit sem tudott megvalósítani, mert a román megszállásig a rend helyreállításával foglalkozott, majd azt követően a magyar közigazgatás fenntartása kötötte le erejét.

Udvarhely megyében novemberben több helyen került sor a jegyzők elleni támadásra.³⁴ Bedőházi Lászlót, a bordosi jegyzőt megölték, Homoródmáson az asszonyok verték meg a jegyzőt. A megyében 17 jegyző menekült el községéből. A lázongások hátterében legtöbbször a leszerelt, fegyverrel rendelkező katonák álltak, akik valamilyen vélt vagy valós sérelmükért álltak bosszút, sok esetben pedig a megígért, az 1916-os betörés során okozott károk elhúzódozó kártérítése okozta a konfliktust.

A legsúlyosabb atrocitásra Zetelakán került sor, ahol Sebestyén Mózes római katolikus plébánost megtámadták és megölték.³⁵ November 26-án este

lármas tömeg jelent meg a jegyzőnél és nemzetőri díjainak kifizetését követelték. A jegyző nem tudott fizetni, ezért egy módosabb gazdához vonultak pénzt kérni, azt azonban nem találták odahaza. Időközben tudomásukra jutott, hogy a plébános a román megszállás hírére begyűjtötte az egyház kinnlévő vagyonát, ezért a plébániára vonultak. Útközben feltörték néhány kocsmát és lerészegedtek. Este 10 óra körül törtek be a paplakba és bort követeltek. A plébános kiszolgált a fegyveres részegeket, majd amikor fenyegetőzni kezdtek, a pénzt is felajánlotta. Hosszú vita után azt kérték tőle számon, hogy miért temet olyan drágán. Sebestyén a megnehezült életviszonyokra hivatkozott, de ezt a részegek nem fogadták el: rálöttek és összeszurkálták. Amikor másnap Székelyudvarhelyről egy boncoló bizottság és a csendőrség megérkezett, a falu közepén útjukat fegyveresek állták el. A csendőrök sortűzre adtak le, közben megsebesültek, legtöbben elmenekültek, ketten pedig olyan részegek voltak, hogy futni se bírtak. 15 embert tartóztattak le, s ennek nyomán a faluban még napokig nagyon feszült volt a helyzet. A plébános temetése előtt Paál Árpád igyekezett nyugtatni a lázongó lakosságot különféle ígérekkel.

A falusi forrongások megelőzésére a főispán általában jegyzőcseréket, a Nemzeti Tanács pedig helyi megbízható emberekből álló nemzetőrsegek létrehozását javasolta.

A megye vezetését 1919. november 23-án kormánybiztos-főispánként (budapesti kinevezése nyomán) Válersik Ferenc vette át.³⁶ November végén Sebesi János alispánt és Pálffy Jenő székelykereszturi főszolgabírókat rendelkező állományba helyezte³⁷, s az alispán helyettesítésével Paál Árpádot bízta meg. Sebesi később a vármegyei közigazgatási bizottsághoz fordult panasszal leváltása miatt, de a bizottság elutasította, sőt fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot rendelt el ellene.³⁸ A leváltás hátterében egyrészt a Sebesivel kapcsolatban köztudott fa-panamák, megvesztegetések álltak, másrészt az, hogy az egész vármegyei vezetésben generációváltásra került sor. A régi családi kapcsolatok alapján betöltött vármegyei tisztségekre a szaktudásuk révén előtérbe került személyeket nevezett ki a kormánybiztos. Paál helyére főjegyzőnek Keith Ferenc, a tiszti főügyészi állásba pedig Jodál Gábor került. A közigazgatás legnagyobb gondja az 1916-os betörés következményeként a hadikárok megtérítése, a hadisegélyek folyósítása és a hazatért katonák leszerelési illetékének kifizetése volt. A szükséges pénz kiutalása a kormányváltás miatt késett, illetve későbbiekben a megszállás miatt nem tudták a pénzt elszállítani Székelyudvarhelyre. December 11-én még 10 millió korona hiányzott.³⁹ Válersik és Paál az Udvarhelyi Híradó majd a Székely Közélet minden számában újból és újból türelmet kért a kifizetések ügyében.

A Nemzeti Tanács az egyre nehezebben működő közellátást is saját hatáskörébe vonta. Még november végén felvették a kapcsolatot az aradi Román Nemzeti Tanáccsal gabona és takarmányszállítások ügyében. Ugyanekkor „szegényügyi akció” kezdeményeztek. Ennek lényege a vármegye területén maradt kincstári hadivagyon szétosztása volt az arra rászorulók és a hadisegélyekhez nem jutók körében.⁴⁰ Az a cél vezette őket, hogy még a megszállás előtt biztosítsák, hogy a megmaradt felhalmozott takarmány, állatállomány, élelmiszer ne kerüljön a román hadsereg kezébe.

Szintén a megszállásra való készülés jegyében alakult meg december 1-én (a Nemzeti Tanács vezetőinek közreműködésével) a Szociáldemokrata Párt helyi szervezete. Az alakuló ülésen Víz Flóris iparos és ifj. Nagy János régi szocialista mondott az általánosságok szintjén mozgó szociális kérdésekkel foglalkozó beszédet. Paál korabeli irataiból kiderül, hogy a sietős pártalakulás mögött a szociáldemokrata mozgalom nemzetközi kapcsolatainak a béketárgyalásokon való felhasználásának reménye húzódott.⁴¹

A belgrádi fegyverszüneti megállapodás értelmében Udvarhely vármegye is a szövetségesek által megszállandó területekhez tartozott. A magyar hártárvédő alakulatok november közepén felbomlottak és a vasútvonalak raktárait végigrabolva vonultak vissza.⁴² Az első román járőrök november 12-én érkeztek Tölgyesre. Másnap – a belgrádi szerződés aláírásának napján – Gyimesbükköt 40–50 román katoná szállta meg. A csíki Nemzeti Tanács röplapjai szerint 15-e körül más hágókhöz is (Bereckre, Békásra) egy-egy kisebb román járőr érkezett.⁴³ A csíki Nemzeti Tanács népi ellenállást sehol sem szervezett, sőt megtiltotta azt, egyrészt a fegyverszüneti megállapodás betartása érdekében, másrészt a román csapatok fellépése sem volt agresszív.⁴⁴

A megszállásra készülve a székelyudvarhelyi, a csíki és a háromszéki nemzeti tanácsok a marosvásárhelyi Nemzeti Tanácsot a Székely Nemzeti Tanácsok Központja hatáskörével ruházták fel.⁴⁵ Feladatául a székely-magyar, brassómelléki csángók és a moldvai magyarok problémáinak a béketárgyalásokon történő megvitatására való felkészülést, az ennek megfelelő nemzetközi propaganda biztosítását, a román és a száz nemzeti tanácsokkal, valamint a budapesti és kolozsvári központokkal a kapcsolat tartását jelölték meg.

November 17-én az udvarhelyi Nemzeti Tanács felhívást tett közzé, melyben a lakosságot helybenmaradásra szólította fel.⁴⁶ A Paál fogalmazta szöveg egyértelműen tükrözte a wilsoni elvek béketárgyalásokon való érvényesülésébe vetett hitet: „Fegyverrel ellent nem állunk. Lejárt a fegyver ideje, a háborúcsinálók egy csapásra eltörölte Franciaországban is a népek békevágya. Így járnak azok is, kik ellenünk jönnek. És a népek békevágya dönt majd a sorsunk felett, hogy magunké maradjon otthonunk.”⁴⁷ November 26-án a román csapatok megszállták Csíkszeredát. Napokon belül várták átvonulásukat a Hargitán, ezért a székelyudvarhelyi Nemzeti Tanács a megye minden vidékére tanítókból és más erre vállalkozó értelmiségiekből küldöttségeket szervezett, melyek feladata az volt, hogy a megszállás idején tanúsítandó magatartásról kiiktassa a falvak lakosságát.⁴⁸

A román csapatok (egy vadászrezd) Csíkszereda irányából december 6-án vonultak be Székelyudvarhelyre.⁴⁹ Délután kettőkor érkezett meg Nicolescu tábornok, akit Paál Árpád, Soó Domokos helyettes polgármester, Szakács Zoltán rendőrfőkapitány és mások vártak a városi vámnál. Paál fogadó beszédében hangsúlyozta, hogy mint megszálló csapatokat fogadják a románokat és nyugalommal várják a békekonferencia döntését. Felhívta a figyelmet arra, hogy a közigazgatást kormánybiztos vezeti, aki a közbiztonság fenntartása érdekében számít a román katonaság segítségére. Végeterül egy részletes megállapodás megkötését kérte a tábornoktól. Ezután a kormánybiztoshoz mentek, ahol 2 órás tárgyalás során – Paál előzetes javaslatai nyomán⁵⁰ – a következőkben állapodtak meg:⁵¹

„1. A katonák elhelyezése dolgában a tábornok tudomásul vette, hogy a volt reáliskolában és a kaszárnyában lesznek elszállásolva. A csendőrség tagjai közül 15 fegyverben maradhat, ellenben a polgárőrség tagjai fegyvertelenül, mint bizalmi férfiak fognak szolgálatot végezni a közbiztonság és a közrend fenntartása végett kiküldött román járőrök mellett.

2. Közbiztonság dolgában a tábornok kikötötte, hogy fegyveres karhatalom általában csak a román hadseregnél lehet.

3. Élelmezés dolgában közvetlen nem rekvirálnak. Az általunk adható készleteket 2-3 napon belül nem is kívánják. Ezentúl a közigazgatás útján veszik igénybe. Miután pedig a vármegye lisztbehozatalra van utalva, készséges támogatásra talált a vezető férfiak ama kívánsága, hogy e lisztzállítmányok behozatalát (különösen Aradról) a tábornok úr elősegítse.

4. A kaszárnyában lévő zabot és burgonyát átveszik és megőrzik és megígérték, hogy minden igénybe vett áruért az itt megállapított maximális árat fogják fizetni.

5. A kaszárnyában levő töltnyekre való figyelmeztetést köszönettel tudomásul vették.

6. A barakkba lévő főszereléseket, különösen a fürdő berendezést városi tulajdonnak elismerték, védelmét elvállalták s a berendezések leszerelésével megbízott szakiparosokat munkájukban háborgatni nem fogják.

7. A szénakérdést illetőleg, miután kevés a szénánk, kijelentették, hogy ezt jóakarattal oldják meg a lehetőség határai között.

8. A szegényügyi akció zavartalan folytatását semmiben se fogják akadályozni az avégből rendelkezésünkre álló 600 pokrócot és a kaszárnyában, meg a reáliskolában raktározott fehérneműt további rendelkezésünk alatt meghagyják.

9. Az iskolák, templomok, kórházak, pénzüzetek, az adóhivatal és a hivatali épületek biztonságára felügyelnek, a hivatali működések zavartalanságát biztosítják.

10. A piaci rend megtartásában a polgárőröknek segítségére lesznek; a rendőrök kötelességüket oldalfegyverrel tovább teljesítik.

11. Koronánk értékét, tekintettel világpiaci valutánk helyzetére 60 baniban szabja meg.

12. A szesztilalom továbbra is fennmarad, annyi módosítással, hogy étkező helyeken (csak is itt) 3 deci bor fejenként adható (csak az ebédlőben). Sört kiárusíthatnak. Más kocsmákban azonban teljesen tilos.

Záróra fél kilenckor; ezentúl csak egyházi tisztükben eljáró papok, orvosok, közhivatalokba eljáró tisztviselők (permanens szolgálat megyeházán stb.) és a karhatalom segédletére beosztott polgárok tartózkodhatnak az utcán.

13. A posta és a távírda, magán és hivatali ügyben szabad.

14. A fővárosi lapok és a helybeli lap csak előzetes cenzúra után jelenthetik meg. A román nemzetet és népet gyalázó cikkek és kiáltványok kiadása tilos.

15. Ugyancsak tilos politikai jellegű gyülekezetek megtartása. Ellenben társadalmi, jótékonyági, tudományos, ismeretterjesztő gyülekezések megvannak engedve.

A Nemzeti Tanács hetente egyszer ülésezhetik, de politikával nem foglalkozhatnak. Szegényügyi, népjóléti, közéleti, közegészségügyi dolgokkal és kulturális kérdésekkel foglalkozhatnak esetleg román tiszt ellenőrzése mellett.

A törvény által alkotott testületek (törvényhatósági, közigazgatási bizottság, képviselőtestület), a tárgysorozat előzetes bemutatása mellett, üléseit megtarthatják.

16. A fegyvereket (mindenfélét) közeli falvak két nap alatt, távoliak 5 nap alatt, különben szigorú büntetés terhe mellett beszolgáltatni kötelesek. A vadászfegyvert és revolvért szintén, de az illető névre szóló elismervényt kap s a megszállás után visszakapja.

Ezzel kapcsolatban a bűncselekmények elkövetőinek üldözésére és elfogására szükséges karhatalmat rendelkezésre bocsátják. Természetes, hogy a fogva tartás és az ítélkezés a bíróságok hatáskörében megmarad.

17. A városról 18–45 éves férfinak engedély nélkül elutaznia nem szabad. Ezen a koron alul, felül lehet, nők korra való tekintet nélkül utazhatnak. Közhivatalnokok egyszersmindenkorra szóló utazási igazolványt kapnak a vármegyében szabad utazásra.

Hozzájárul, hogy záróra alól kivetessék a vármegyei permanens szolgálat. Ha mozi van, este fél kilencig működhetik.

18. Dr. Paál Árpád alispán annak tisztázására kért felvilágosítást a tábornok úrtól, vajon serege I. Ferdinánd román király impériumának a kiterjesztése jelentőségével jött-e ide, vagy csak megszállás jellegével, mely utóbbi esetben ez eddigi államalakulatok megmaradnak és sorsukról a béketárgyalás fog dönteni. Az alispán jelezte, hogy ennek tisztázása a közhivatalok működése szempontjából fontos. A tábornok úr kijelentette, hogy I. Ferdinánd parancsából az antant hozzájárulásával jönnek, idejövételük csak a megszállás jelentőségével bír, s az államalakulások dolgát nem kívánják érinteni, erről majd az érdekelt kormányok döntenek.

A megszállás ideje alatt kormányzati, közigazgatási és bírói teendők végzése az illető hivatalnoki kar kezében marad.

Közigazgatási hatóságainkkal való érintkezésben akként járnak el, hogy megkereséseiket a kormánybiztos útján fogják megtenni.

19. Kérdésre parancsnokló tábornok úr kijelentette, hogy a román hadseregbe való sorozásról vagy internálásról szó sem lehet. Egyúttal fölkérte kormánybiztos, hogy a fegyverek beszolgáltatására vonatkozó rendeletet haladéktalanul adja ki, úgyszintén arra is kérve figyelmeztesse a katonatiszti és katona ruhában járó egyéneket, hogy katonai ruháikat hordhatják ugyan de a román tisztekkel való érintkezésben az udvariassági formákat megtartani s a magasabb rangúakat köszönteni kötelesek.

20. A tábornok úr kifejezte azt a kívánatát, hogy a volt osztrák-magyar sereg katonái által a falukban eladott és visszahagyott tárgyakat a közigazgatás szedesse össze és a román hadseregnek adja át, mert e tárgyakra tulajdonjogot formál. A kormánybiztos és a h. alispán erre kijelentette, hogy a román hadseregnek ilyen tulajdonjogáról nincs szó a fegyverszüneti szerződésben s így a tárgyak összeszedésére és átadására felhívást ki nem adhatnak.”

Ilyen vagy hasonló megállapodás létrejöttéről másutt nincs tudomásunk, bár szóban másutt is kijelentették a bevonuló román katonai parancsnokok, hogy megszállóként és nem hóditóként érkeztek.⁵² A közölt szöveg beszámolószerű fogalmazása ellenére (Udvarhely vármegye lakosságának) később több román katonai hatóság (kolozsvári hadosztály-parancsnokság, nagyszebeni katonai törvényszék) hivatalos megállapodásként ismerte el. A megállapodás törekénységét jelezte, hogy már nyilvánosságra hozatalakor a Székely Közéletben néhány pontját törölte a katonai cenzúra. (A 8.-at teljes egészében, mert a 20. pontban megfogalmazott igényükről a román katonák nem mondtak le. A 17. pont előbb közölt szövege „a 18–45 éves férfiak” rész és a további mondatok teljes törlésével jelenhetett meg. (Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a 18–45 éves férfiak helyett, az egész város lakosságára vonatkozott az utazási tilalom.)

Nicolescu tábornok távozása után december 14-én Leca hadosztályparancsnokkal folytatott Váentsik és Paál tárgyalásokat.⁵³ A december 6-i megállapodást megerősítették sőt a szegényügyi akció vonatkozásában még tovább bővítették. Az új megegyezésről 21 pontos kétnyelvű irat készült, de ezt már nem publikálták a Székely Közéletben. Leca tábornok jószándékát azzal is bizonyította az udvarhelyi vezetők előtt, hogy biztosította a magyar kormánnyal a zavartalan összeköttetést a Csongrád megyéből hozandó élelmiszerszállítmányok érdekében.⁵⁴ Amikor az egyik vidéki román parancsnok letartóztatta Szabady Tivadar oklándi főszolgabíró, azért mert az a magyar kormány behívóparancsát a községekbe szétküldte, Váentsik az esettel Leca tábornokhoz fordult, aki azonnal intézkedett a szabadon bocsátás érdekében és bocsánatot kért az esetért.⁵⁵ Ez az ügy tovább erősítette a megállapodásokba és a tábornokba vetett bizalmat. A vármegyei vezetőknek más lehetőségük nem is igen volt, így az annexiós igényekkel szembe kénytelenek voltak mindvégig a megállapodásokra hivatkozni.

December 25-én a megyeháza udvarán román katonák a cenzúra megbízásából elégették a Székelyudvarhelyre érkezett újságokat. Több diák próbálkozott a megsemmisítésre kerülő anyagból napilapokhoz hozzájutni. Egyiküket (Pál Gézát) az őrkatonák elfogták és arról vallatták, hogy hol tartanak fegyvereket.⁵⁶ A diák szorultságában a megyeháza kistermére mutatott, ahol a Nemzeti Tanács irodája működött. Még délelőtt házkutatást tartottak ott Paál jelenlétében. A községekből a december 6-i megállapodás értelmében (16. pont) beszolgáltatott 30 fegyvert és az előszobában égett laptöredékeket találtak. A helyettes alispán arra hivatkozott, hogy a Nicolescu tábornokkal történt megállapodás értelmében gyűjtötte össze a vármegye a városházára a fegyvereket.⁵⁷ Az égett laptöredékekkel kapcsolatban megismételte előző napi tiltakozását, mely szerint a Leca tábornokkal történt megegyezéssel ellenkezik a megsemmisítési akció. Paál december 26-ra Pirici ezredes elé idézték, ahol a kormánybiztossal együtt jelent meg. Váentsik a tábornokokkal kötött megállapodások megtartását követelte. Az ezredes segédtisztje az ügyet az ezredes elé utalta, aki éppen betegeskedett. A beidézés hírére az összes megyei, városi tisztviselő és számos érdeklődő vonult fel a megyeházára. Az összegyűlt helyesléssel fogadták Paál és Váentsik kijelentéseit arról, hogy a román impériumnak való behódolás vagy eskütétel hazaárulás. A magyar kormány álláspontját erre vonatkozólag a Pesti Hírlapból felolvastatták.⁵⁸

Ugyanekkor bejelentették, hogy a tisztviselők fizetését 3 hónapra előre biztosítják és a háborús segélyeket is tovább folyósítják. A nyilvános gyűlés valószínűleg hatással volt a megszállókra, mert két nap múlva tárgyalt Theodor Pirici ezredes, a helyi román csapatok parancsnoka a helyettes alispánnal és a kormánybiztos-főispánnal.⁵⁹ Újból jóváhagyták a december 6-i, illetve 14-i megállapodásokat, sőt külön hangsúlyozták, hogy a hadsereg a magyar hatóságokhoz nem közvetlenül, hanem a kormánybiztoshoz mint a helyi államhatalom képviselőjéhez intézi kéréseit. Megegyeztek abban, hogy a december 6-i 19 pontos szöveget (a 20. pont az elutasított román kérés volt) megküldik a hivataloknak, és a megállapodások megerősítését nyilvánosságra hozzák a Székely Közéletben. Itt közlik, hogy „a megszálló sereg a fegyverszüneti szerződés érvényét és hatályosságát elismeri, ehhez képest az eddigi államalakulati helyzetet a béketárgyalások döntéséig nem érinti, s így a megszállás ideje alatt a kormányzati, közigazgatási és bírói teendők végzése a meglévő hivatalnoki és tisztviselői kar kezében marad.”⁶⁰

A harmadszori megerősítést a közvetlen előzményeken túl (házkutatás a Nemzeti Tanács irodájában) sorozatos sérelmek, a megállapodások megszegése tette szükségessé. A konfliktusok egy része anyagi természetű ügy volt, míg a nagy többségük a megszálló csapatok (a román hatóságok) hosszabb távú berendezkedésére utalt.

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének hátrahagyott vagyontárgyai, felszerelése, ellátmánya után hiába vágyakoztak a gyengén felszerelt román parancsnokok, hiszen azokat a szegényakciók keretében a Nemzeti Tanács kiosztotta a lakosságnak. Tőlük ezeket visszavenni csak komoly konfliktus árán lehetett volna, ezt azonban a megszállók január közepéig kerülték.

December 11-én a katonai barakk városi tulajdonba került fürdőkészletét igényelte a román térparancsnokság, ugyanekkor a laktanyában maradt felszereléseket leszereltették és elszállították Csíkszereda felé.⁶¹ Néhány nappal azelőtt a Nemzeti Tanács szegényeknek szánt szalonnáját foglalták le.⁶² December 13-án a román tisztí étkező számára lefoglalták a polgári leányiskola helységeit, pedig a megállapodás biztosította az iskolák zavartalan működését.⁶³ 20-án a román hadosztály parancsnokság nyilatkozatot kényszerített ki a villamosművektől arról, hogy nincs tartozásuk. Ezzel szemben a reáliskolában és a kaszárnyában berendezkedő katonaságnak 1.100 korona hátraléka volt.⁶⁴ Az egész időszakon végihúzódott a pénzbeváltás problémája. A december 6-i megállapodás 11. pontjában 1K=60 bani árfolyamot vezettek be, majd a 28-i megállapodásban ezt a következőképp pontosították: „A magyar koronapénz értékét a megszálló sereg parancsnoksága akként szabja meg, hogy a leire való átszámításnál a bukaresti pénzügyminisztérium rendeletei az irányadók. (Jelenleg 1 lei=2 korona, 1 korona=50 bani.) A leinek koronára való beváltása azonban a pénzintézetektől kényszerítésekkel nem követelhető. Csupán arra kötelesek a bankok, hogy amennyiben mégis váltanak, akkor csakis a megszabott átszámítási áron válthatnak. A közönség, az árusok és a kereskedők a koronára való beváltás követelése vagy fenntartása nélkül kötelesek arra, hogy a leit a megszabott értékben elfogadják.”⁶⁵ E pénzügyi rendelkezés előrevetítette a gazdasági bekebelezést, mivel egy másik állam valutáját és árszabását kellett elfogadni. A lakosság tisztában volt azzal, hogy ez kény-

szerárfolyamot jelent. December közepén a nagyszebeni szabad pénzforgalomban 1 lei 105 fillért ért.⁶⁶ Nyilvánvaló volt az is, hogy a leivel nem tudnak mit kezdeni, hiszen romániai kereskedők nem tevékenykedtek a megyében, illetve Románia felé utazni épp úgy csak engedéllyel lehetett, mint Budapest felé. Ezért a piacon és a boltokba nem akarták elfogadni a leit. Ennek köszönhetően a katonák néhányszor végigrabolták a piacot, a kofák eltűntek a vásártérről, december-januárban komoly közéletmezési gondot okozva. A román tisztek december 20-án az Agrár Takarékpénztár bezárásával fenyegetőztek, ha nem váltják be a leit koronára hivatalos árfolyamon. 24-én a román térparancsnokság azt javasolta Paálnak, aki a Takarékpénztár ügyét képviselte, hogy a bankok azzal hárítsák el a lei beváltását, hogy nincs koronájuk.⁶⁷ Mivel az Agrár Takarékpénztárt ezek után is újabb fenyegetések érték, illetve hírek terjedtek el egy 10 ezer leinyi összeg tervezett beváltásáról, ezért vetették fe a december 28-i tárgyaláson is az átváltás kérdését. Januárban, amikor általánossá váltak a házkutatások és a rekvirálások, már fel sem merült az árfolyam kérdése, a lakosság beletörődött a kényszerárfolyamon keresztül történő bújtatott kismizmzésbe.

A magyar sérelmek másik része a város életébe, igazgatásába való román beavatkozást érintette. A már említett katonai cenzúra a román csapatok bevonulása után azonnal életbe lépett. A Székely Közélet megfellebbezhetetlen cenzúrázása mellett a vármegyébe érkező lapokat, folyóiratokat, könyveket elégették. A vármegyén belül a Székely Közélet immár cenzúrázott példányait több helyütt szintén megsemmisítette.⁶⁸

Február 4-ig csak este hatig lehetett az utcán járni. A napközbeni igazoltatások során az igazolványokat gyakran csak akkor fogadták el a járőröző katonák, ha pénzt is kaptak.⁶⁹ December végéig a Casino, a Tisztviselő Kör és a Kereskedő Otthon zárva volt.⁷⁰

A magyar nemzeti szimbólumokkal szemben először december 11-én léptek fel, amikor a szabadiskola plakátját betiltották az azon szereplő Himnusz miatt.⁷¹ Január 5-én az I. világháborúban részt vett székely katonák emlékére felállított Vas-Székely szobor egyik feliratának eltávolítását kérte a román térparancsnokság. („Ojtoznál, Volhynában és fenn a Doberdón ismer az ellenség és rettegi puskatusom.”)⁷² A helyettes alispán írásban elutasította a kérést arra hivatkozva, hogy az emlékjeleket nemzetközi egyezmények védik. Óvott attól, hogy a kegyeletsértéssel indulatok váltsanak ki a lakosságból. Február elején egy éjszaka a Vas-Székely szobrot megcsonkították: a szoboralak vállon tartott fegyverét lefűrészelték és a patrontáskájának egy darabját le-törték.⁷³ Mivel éjszaka csak a román katonák közlekedhettek a városban és a szobor mellett közvetlenül egy katonai őrhely volt, valószínűsíthető, hogy a megszálló katonák követték el a csonkítást. Ezt a feltételezést megerősíti az a tény, hogy 1919. február 8-án egy koporsót helyeztek a szoborra ismeretlen tettesek. A koporsót reggel eltávolító római katolikus gimnáziumi tanulókat tettükért a román katonák felpofozták.⁷⁴ Másnap, 9-én a szobrot ledöntötték és kétszer rálöttek – mintegy kivégezték. Később a helybelieket fenyegetéssel rávették, hogy a szobor fa részét szétfűrészeljék. A fa alakot a román csendőrség tüzelte el, míg a többi részt a román tisztek vacsorájának megfőzésére használták fel. Szibián György volt vármegyei tisztviselő – akkor már kineve-

zett polgármester eredménytelenül járt a prefektusnál és a térparancsnokságon a szobor megmentése érdekében.⁷⁵

A helyi intézmények életébe való beavatkozást a stratégiai jelentőségű postával kezdték. December 21-én a román térparancsnokság Dávid Lajos postafőnöknek a személyzet letartóztatását helyezte kilátásba a telefonkapcsolások lassúsága miatt.⁷⁶ Dávid kijelentette, hogy ha nincsenek megelégedve munkájukkal, vegyék át a telefonszolgáltatást. Másnap Romul Boila a nagyszebeni Kormányzótanács minisztere táviratilag elrendelte a posta állandó szolgáltatását.⁷⁷ A rendelkezést megszegőkkel szemben eljárást helyezett kilátásba.

A vármegye és a város közigazgatásába is fokozatosan egyre erősebben beavatkoztak. A vármegye közigazgatási bizottságának december 11-i ülésén megjelent Şofonea Martin katonai főorvos, aki bejelentette, hogy hivatalos küldöttként vesz részt a bizottsági ülésen.⁷⁸ Válersik kormánybiztos figyelmeztette, hogy mivel a bizottsági ülés nyilvános, azon bárki megjelenhet, de felszólalási, tanácskozási és szavazati joggal csak a bizottság rendes tagjai élhetnek.

December 20-án Buza Barna földművelésügyi miniszter rendeletét a földművelő volt katonák munkába állásáról a román térparancsnokság nem engedte kiplakátozni.⁷⁹ Indoklásul azt közölték, hogy Buza Barna csak Magyarország minisztere és nem a megszállt részeké.

Ugyanezen a napon a helybeli román térparancsnokság kérte, hogy a magyar hatóságok románul intézzék hozzá leveleiket, mert egyébként a kéréseiket nem teljesítik.⁸⁰

Ezzel egyidejűleg román részről szóban több helyről jelezték a Nemzeti Tanácsnak, hogy felügyeleti szervként csak a nagyszebeni román Kormányzótanácsot ismerik el mint törvényes és jogos kormányt a megszállt területeken.⁸¹ December közepén Nagyszebenből megkeresték a kormánybiztosot és a közéletmezési ügyek megbeszélésére meghívták a megye képviselőit.⁸² Paál Árpád, Demeter Lőrincz, Kovács János december 15-én kezdték meg tárgyalásaikat a Kormányzótanács illetékeseivel. A tervek szerint a 26 vármegye fölöslegeit összegyűjtötték volna és 4 havi ellátásként ezt osztották volna ki a megyéknek. Később az antant biztosítaná az ellátást Románián keresztül.

Mindehhez a Kormányzótanács a Székelyföldre is biztosokat akart ki nevezni. Ez ellen az udvarhelyiek tiltakoztak és felajánlották, hogy az addigi önkormányzat bíz majd meg képviselőket a román kormányzótanáccsal való érintkezéssel. Ezt azonban elutasították. A tárgyalás során nyilvánvalóvá vált: a Kormányzó Tanács a Székelyföldet a román állam részének tekinti.

Ez tünt ki a megszállók 4. sz. rendeletéből is, amely kimondta, hogy aki a magyar hadseregbe távozik – pl. Székely Hadosztály – az örökre ki lesz tiltva a vármegyéből. A rendelet kifüggesztését 1919. január 5-én követelték Paáltól, aki ezt mint a magyar államjoggal ütköző akciót visszautasította.⁸³ Másnap az erdélyi román főparancsnokság 12 „felszabadító” tábláját (rendelet hirdetését) tették közzé. Január 7-én Paál nyilvános óvást tervezett a táblák ellen. Válersik ezzel nem értett egyet, sőt azt is ellenezte, hogy a tisztviselők olyan értelmű felvilágosítást adjanak, hogy a rendeletek nem kötelezőek. A kormánybiztos már mindkettőjük lemondását javasolta, amikor Paál azt

a kérdést vetette fel: Váentsik vajon a román kormánybiztos megyébe érkezésekor is azt fogja kívánni, hogy a tisztviselők maradjanak a helyükön? Erre Váentsik visszakozott. Az óvás szövege elkészült⁸⁴, de arról már nincs tudomásunk, hogy ezt átadták-e az illetékes román hatóságnak. Annyi bizonyos, hogy a magyar kormánynak és Apáthy István kelet-magyarországi kormánybiztoshoz elküldték.

Január 8-án, mivel egyre bizonytalanabb lett a magyar közigazgatás jövője, Paál és Váentsik megegyeztek abban, hogy a tisztviselők illetményét 2 hónapra előre kifizetik. Másnap, 9-én került sor a népköztársasági hűségeskü letételére.⁸⁵ Paál a kormánybiztos lakásán tette le az esküt, majd délután ő vezette a tisztviselők esküjét. A helyettes alispán naplójában a következőket jegyezte fel ezzel kapcsolatban: „Figyelmeztettem őket [udvarhelyi tisztviselőket], hogy államunk drámája az utolsó felvonásnál van, mindenki vessen számot magával, mikor tőle a magyar kormány rendelete folytán a magyar esküt kérem (...) A magyar eskü csak annyiba tűrhet értelmezést, hogy amennyiben itt, a Székelyföldön, a békeszerződések nem tartják fenn a magyar államot, akkor a népek önrendelkezési joga értelmében székely államra van igényünk. Tehát mostani magyar eskünk másodsorban székely eskünek értelmezhető.”⁸⁶ Nyilvánvaló, hogy a Magyar Népköztársaságra tettek esküt, de ez Paál értelmezésében azt jelentette, hogy a székelyföldi magyarság az önrendelkezés jog alapján Magyarországgal államkapcsolatát fenntartaná vagy ha azt a békeszerződés felosztaná, akkor a székelyföldi magyarság önálló államként kívánna tovább élni.

Az esküt követően fél óra múlva, miközben Paál éppen levelet írt Gyergyószentmiklósról, megjelent nála két román tiszt, akik az eskütételről magyarázatot követeltek, és kérték az eskütevők névsorát.⁸⁷ Paál azzal utasította el őket, hogy forduljanak a kormánybiztoshoz. A tisztek távozása után folytatta a megkezdett levelet, és épp a Székely Köztársaság szükségességét fejtegette, amikor újból megjelent a két tiszt 4 szuronyos katonával és Paált letartóztatták. A térparancsnokságra, a vármegyeháza másik szárnyába kísérték, ahol azzal vádolták, hogy engedély nélkül tartott politikai gyűlést. Paál elmondta, hogy nem gyűlésre került sor, hanem a kormánybiztos rendelete alapján a Magyar Népköztársaságra és kormányára tett esküre. Váentsik kérésére a román katonai parancsnok este hazaengedte a helyettes alispánt, de egyben elrendelte szigorú háziőrizetét. Paál ilyen körülmények között látott hozzá a székely államról szóló emlékiratának elkészítéséhez. Ennek bemutatása előtt azonban vissza kell térnünk 1918 novemberének eseményeihez.

A belgrádi fegyverszüneti egyezmény aláírása és a sikertelen aradi tárgyalások⁸⁸ után mikor a szerb és a román csapatok megszállták a demarkációs vonaltól délre eső területeket, szükségessé vált az annexiós törekvések igazságtalanságának propagálása és a béketárgyalásokra való felkészülés.

A budapesti Székely Nemzeti Tanács 1918. november 17-én nagygyűlést tartott, ahol támogatásáról biztosította a kormány nemzetiségi politikáját.⁸⁹ Javasolták, hogy amennyiben a békekonzferencia nem tartja fenn a magyar állam területi integritását: 1. a magyar-román együttélés a wilsoni elvek alapján kantonális rendszerben biztosíttassék, 2. ahol a székelység összefüggő többséget alkot, ott nemzetközi garanciák mellett „független, szabad és szu-

verén köztársaságot alkothasson”, 3. kéri a Magyar Népköztársaság támogatását az államalakulat létrehozásában és abban, hogy biztosítsák számára képviselőt a békekonzferencián. Továbbiakban kéri a székelyföldi Nemzeti Tanácsokkal való kapcsolattartás biztosítását, és egy bizottság kiküldése mellett döntenek, amelynek emlékiratba kellett volna foglalni a „Székely Népköztársaság” tervét. A Székely Nemzeti Tanács vezetői (Jancsó Benedek, Ugron Gábor) Jászit is felkeresték javaslataikkal, aki támogatásáról biztosította törekvéseiket. Az utóbb említett bizottság felállításáról, esetleges tevékenységéről nincs tudomásunk.

A székelyföldi megyék közül egyedül Udvarhely álláspontját ismerjük a budapesti határozatokkal kapcsolatban. A béketárgyalásokon való részvételt támogatták, de a Székelyudvarhelyi Nemzeti Tanács „a székelyföldi külön köztársaság eszméjét egyelőre el nem fogadta”. Az ügyben a budapesti Székely Nemzeti Tanácshoz megbízottakat küldtek és felvették a kapcsolatot a szász és a kolozsvári román, illetve magyar Nemzeti Tanácsokkal is.⁹⁰

Bethlen István ösztönzésére 1918. november 19-én létrejött egy előkészítő bizottság az Erdélyi Székely Nemzeti Tanács megalakítására, illetve a november 28-ra Marosvásárhelyre hirdetett székely nagygyűlés megszervezésére.⁹¹ Felhívásukban nem szóltak a Székely Köztársaságról, de a Kolozsvári Hírlap már az Erdélyi Székely Nemzeti Tanács feladatát egy önálló Székely Köztársaság alapjainak megteremtésében látta.⁹² A marosvásárhelyi baloldal, a helyi Nemzeti Tanács és a munkásság nyomására az előkészítő bizottság november 24-én feloszlott és a nagygyűlés vezetését a Nemzeti Tanács vezetőinek adták át.⁹³ A november 28-i több ezres gyűlés helyeselte a kormány nemzetiségi politikáját és az integritáshoz való ragaszkodást. „A világ népeihez” c. kiáltványuk Erdély megszállását és tervezett elcsatolását jogtalanak nevezte. Megoldási javaslatként Jászi az aradi tárgyalásokon már elutasított elképzeléseit támogatták. Nem választották meg az Erdélyi Székely Nemzeti Tanácsot és a Székely Köztársasággal sem foglalkoztak. Ellenben létrehozták az Erdélyrészi Magyar Nemzeti Tanácsot azzal a céllal, hogy az majdan a megszállt területeken Magyarországot képviselje.⁹⁴ A már említett udvarhelyi állásfoglalás a Marosvásárhelyi Nemzeti Tanács mint Székelyföldi Központi Nemzeti Tanács elismeréséről is ide kapcsolódik. A megszállás alatti gyülekezési és utazási korlátozások miatt azonban a létrehozott tanács nem tudta betölteni hivatását.

Paál Árpád a Székely Közélet december 8-i (a megszállás alatti első) számában a gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozatait értékelte. Úgy vélte, hogy a magyarországi románság nem fogja megtalálni gazdasági kapcsolatait Nagyromániában, mivel egyrészt a szászok és a székelyek területileg elválasztják őket a Román Királyságtól, másrészt „az erdélyi román vidékek rászorulnak a magyar Alföld gabonájára és gépipari termelésére, viszont a magyar Alföld is rászorul az erdélyi fára, sóra egyéb ásványra. Ez a kölcsönösség olyan együttélést teremt, mely a politika mesterkélttségét túl fogja nőni.” Ezért a következőt javasolja: „Legyen külön Erdélyi Köztársaság a maga román, székely, szász és magyar nemzetével. Ezzel az alakulattal az előbbi magyar állam egységét sem zavarhatjuk, s politikai és nemzetközi tűzfészekké a magunk szülőföldjét nem tesszük, mert minden nemzet egyensúlyozottan

megkapja a maga új államhatalmát is, meg a régi összefüggéseit is Ez a külön államalakulat barátságos szomszédként fog állani Magyarország és Románia között, s a két régi állam testvéri szövetségének a létrehozása fog lenni.” Helyi szinten lemondanak a történelmi Magyarország integritásáról, ha a wilsoni elveket, illetve az etnikai önrendelkezés elvét következetesen egész Erdélyben érvényesítenék. Az önálló államiság mint a kérdés rendezésének kulcsa Gyárfás Elemér 1919 márciusi Iuliu Maniunak készített tervezetében részletesebb kidolgozásra került.⁹⁶ Az önálló Erdélyi Köztársaság eszméjét Paál a Romul Boilával (a Kormányzótanács minisztere) Nagyszebenben folytatott tárgyalásokon is felvetette. Boila ezt ideális megoldásnak minősítette, de sajnálkozva közölte, hogy a gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata már ezen az eszmén túlmenő megoldást létesített, s ehhez az antant is hozzájárult.⁹⁷

Miután bebizonyosodott az önálló Erdélyi Köztársaság létrehozásának lehetetlensége Paál és környezete számára, a Székely Köztársaság eszméje került előtérbe. Az elképzelés az 1918 novemberi határozatok nyomán, a századelő Székely Kongresszusainak törekvéseire is támaszkodva a székelyföldi tisztviselői ellenállás során 1918 decemberében–1919 januárjában formálódott ki. December 18-án az egyik adóügyi tisztviselő jelezte, hogy szívesen kidolgozná a székely autonómia rendszerét. 21-én össze is ültek néhányan és egy emlékirat elkészítését határozták el egy semleges államalakulat létrehozása érdekében. Felvették a kapcsolatot ebben az ügyben a szomszédos megyékkel is (A kezdeményezők: Mezey Ödön, Paál Árpád, Gál István, Puskás Lajos, Haáz Rezső, Kolombán Lajos.) December 30-án a köztársaság alakí és anyagi tervével együtt egy népszavazás megszervezésének lehetősége merült fel. 1919 január első napjaiban Paál már aktív propagandát folytatott a városban a Székely Köztársaság mellett.⁹⁸ Január 4-re többekkel megállapodott már a köztársaság ügyében: a fegyverszüneti szerződés és a megszállás elismerése mellett akarták kikiáltani az önálló független székely államot. Ez gazdasági szövetségre lépett volna a román és a szász nemzettel, Romániával, Magyarországgal, Szerbiával, Lengyelországgal, Ukrajnával és Oroszországgal, illetve Svájc, Anglia és az Egyesült Államok protektorátusát kérte volna. Itt is épp úgy, mint a Bánáti Köztársaság tervénél megfigyelhető, hogy az államalakulat kicsinységét és nagy nemzetállamok közé való beszorultságát egy szövetségi szerződésrendszerrel próbálták kiegyensúlyozni. Másnap január 5-én Gál Istvánt Csíkszeredába küldik azzal, hogy a köztársaság békés kikiáltására 10-én kerül sor¹⁰⁰, 10 csíki képviselő Székelyudvarhelyre érkezésére számítanak. Azonban 9-én Paált letartóztatták és megalálták Gyergyószentmiklósról írt levelét, amelyben azt fejtegette, hogy a román impérium ellen a Székely Köztársaság létrehozása lehet a lehetséges megoldás. Január 12-én már házi őrizetben kapott üzenetet arról, hogy a háromszékiek (Király Aladár főispán vezetésével) a Székely Köztársaságot Budapesten tervezik kikiáltani, de ezzel addig várnak, míg véglegessé nem válik, hogy a békekonferencia Magyarország felosztása mellett dönt.¹⁰¹

Január 13-án este Kolombán Lajos tanfelügyelő kíséretében Valer Neamțiu (a nagyszebeni Kormányzótanács által Udvarhely vármegyébe kinevezett kormánybiztos-prefektus) felkereste a házi őrizetben lévő Paál Árpá-

dot.¹⁰² Neamțiu a szászok megyesi nyilatkozatához¹⁰³ hasonló székely határozat létrehozására akarta rávenni a helyettes alispánt. A szívélyes légkörű tárgyalás során Paál elmondta, hogy „hajlandók vagyunk a románokkal való tárgyalásra, sőt szükségesnek látom, de csak az önálló Székely Köztársaság alapján lehet egyezés. Ő [V. N.] megígérte, hogy a székely megyék vezetőinek idegyülekezésére engedélyt szerez, szabad megnyilatkozásunkat biztosítja, csak menjenek aztán Szebenbe. Én Budapesttel is összekötötést kértem, csak úgy tárgyalhatunk Szebennel, ha Budapest is hozzájárul megállapodási terveinkhez.”¹⁰⁴ Ezt követően a román kormánybiztos eltávozott azzal, hogy Maniuval kell konzultálnia. Visszatérte után a román térparancsnokra hivatkozva közölte, hogy székely államról szó sem lehet. Bemutatta és magyarázta a szászok megyesi határozatát és Preszkura Jánoshoz hasonlóan¹⁰⁵ mindenfélét ígért a székelységnek: magyar közigazgatást, magyar közoktatást, miniszteri és államtitkári széket Bukarestben.¹⁰⁶ Paál arra hivatkozva, hogy a székelység nevében nem nyilatkozhat, mindvégig a székelyföldi vezetők összehívásához ragaszkodott, így a tárgyalás minden konkrét eredmény nélkül ért véget.

Ugyanezen a napon fejezte be Paál 20 oldalas kéziratát. Emlékirat a semleges, független Székely Államról címmel.¹⁰⁷ A köztársaság magába foglalta volna Háromszék, Csík, Udvarhely és Maros-Torda vármegyéket, illetve Brassó, Kolozs és Tordaaranyos megyék magyarok lakta területeit. Létrehozását a wilsoni önrendelkezési jog alapján képzelte el. Az államalakulat szükségességét – a Brassó melletti csángók, az aranyosszéki székelyek és a Kolozs megyei magyarok együtt 800 ezres egybefüggő, magyar anyanyelvű tömegén túl a székely nemzet múltbeli jogi-politikai különállásával indokolta. A Magyarország és a Székelyföld között létrejövő szász és román különállást nem ellenezte, de ebből adódóan ragaszkodott a harmadik fél (magyarok-székelyek) önrendelkezési jogának elismeréséhez. Helyzetértékelése szerint Magyarország felbomlásával két gyenge állam jönne létre (Magyarország csonka volna, Románia pedig belülről gyenge a nagyállamisághoz), melyek állandó feszültségeket, „új Balkánt” idéznének elő. Ezért a nemzetközi tényezőknek Magyarországnak mint gazdasági egységnek a fennmaradását kellene követelniük, de mivel Románia „vérszemet kapott imperializmusa” a másik veszélyforrás, el kellene ismerni a székely államot, amely Magyarországgal és Romániával egyaránt gazdasági szerződéseket kötne. Így Románia megtarthatná a magyarországi románok lakta területeket „és azt a hitét, hogy a székely államot bizonyos átszervezések során mégis elnyelheti.”¹⁰⁸ Ehhez kapcsolódna a semlegesség elve, melyet a környező államok és a nagyhatalmak garantálhatnának. Amennyiben Magyarország megőrizné integritását, azt „a székely állam nem csorbítaná, hanem mint szuverén terület a magyarságot, mint nemzetiséget védené a Székelyföldön. Ezért a magyar küldöttségnek a béketárgyalásokon igényelnie kell a semleges székely államot.” Ezzel új nemzetközi alanyt és egyéniséget állít harcba a magyar területek megtartása érdekében. Tehát a létrehozás logikája megegyezik Jancsó Benedekék 1918 novemberi elképzelésével: súlyt adni a magyar integritás védelmének, és ha ez nem sikerül védelmezni az idegen uralommal szemben az erdélyi tömbmagyarságot. Merőben „újjak” azonban a székely államalakulat belső berendezkedésére vo-

natkozó elképzelései. Az állam gazdasági alapját a területén található 750 ezer hektár erdő biztosítaná. Ezeket államosítással köztársasági vagyonná tenné, majd szerződést kötnének Magyarországgal, hogy az új állam ellátja Magyarország minden épületfa-szükségletét. Számításai szerint csak ebből a forrásból évi 75 millió korona folyna be az államháztartás javára. Ugyanígy államosítaná a bányákat, az ásványvízforrásokat, a föld alatti tulajdont (Maros megyei földgáz). Az erdőgazdálkodással összefüggő ágazatokban (méhészet, juhtenyésztés, selyemtermelés) állami monopóliumot vezetne be. Ennek révén az iparosokat olcsó nyersanyaggal látnák el. Az így felvirágoztatott külkereskedelmet szintén állami kézbe vennék, az adókat pedig megszüntetnék. Paál elmarasztalta a magyar kormányzat székelyföldi vasút- és iparfejlesztési politikáját, annak megváltoztatása érdekében nagy állami beruházásokat tervezett közmunkák megindításával, munka-milíciák felállításával. A tervezet szerint a papok és a tanítók állami hivatalnokok lennének. A 600 község a korabeli 3 000 tanító, pap helyett 6 000-t foglalkoztatna. A központi irányítást a köztársasági elnökön kívül 3 minisztérium végezné, a törvényhozást pedig 6 évenként demokratikusan választanák.

A terv társadalompolitikai elképzelései utópisztikusak. Magában hordozza a századforduló óta szerveződő Székely Kongresszusok székelyföldi iparfejlesztő ambícióit az ezzel együtt jelentkező „székely egység” kollektívizmussal együtt. A háborús gazdálkodás bizonytalansága nyomán került előtérbe Udvarhely megyében a készpénzgazdálkodás. Az I. világháború előtti állapotokhoz képest Paál úgy látja, hogy az érdekek nyílt felszínre kerülése, a pénz, az egyéni érvényesülési vágy a falusi lázongások okozója. Valójában a hagyományos székely falu rendjének felbomlása zajlott le, s ezt a folyamatot a visszatért (világlátott és fegyveres) katonák és a közigazgatás rendjének megbomlása hirtelen felgyorsította. Paál eszméit egyfajta messianizmus is jellemezte, melyet a székelység különleges ázsiai származására alapozott. Aból indult ki, hogy az I. világháború a nyugati és a keleti fajok harca, melyben a székelység mindkettőhöz tartozóként ütközőpont és megbékélési terület (közvetítő) lehet. Ezért az Emlékirat későbbi propagandája során a svájci kapcsolat mellett a Japán (a korabeli köztudatban ismert volt a székely-japán rokonság teóriája) támogatás megszerzését sürgette.¹⁰⁹ Nem tudjuk, hogy a megye vezetői közül mennyien osztották Paál nézeteit a már említett decemberi megbeszélések résztvevőin túl, de valószínű, hogy a fiatalabb városi értelmiség köréből többen folytattak ezekről a kérdésekről vitákat.

A 10 ezer lakosú, főleg iparosok, kiskereskedők lakta város iskolái révén komoly értelmiségi réteggel rendelkezett, és a század első évtizedében megindított szabadiskolái előadások azt tükrözték, hogy a modern korszak még igen hamar közvetítőkre találtak Székelyudvarhelyen.¹¹⁰ Paál további pályafutása során kidolgozott közigazgatási, kisebbségpolitikai koncepciókban a tervezetben található államosító, néhol falanszter-szerű elképzelések nem tértek vissza.

A „Székely Köztársaságról” készült tervezetet eljuttatták a szomszédos székelyföldi vármegyék vezetéséhez, valamint Budapestre, de további sorsáról vagy ezzel kapcsolatos vitákról nincs tudomásunk.

Miközben Paál házi őrizetben az emlékiratán dolgozott, a tisztviselői kar több alkalommal tiltakozott a román tárparancsnokságon letartóztatása miatt. Január 13-án Váentsik Ferenc és Puskás Lajos az udvarhelyi tisztviselők nevében Segesváron Leca hadosztályparancsnoknál jártak a helyettes alispán kiszabadítása érdekében.¹¹¹ Ott tudták meg, hogy a katonák a letartóztatást a nagyszebeni Kormányzótanács rendeletére hajtották végre. Ugyanezen a napon Valer Neamțiu (régebben Németh Valér) a Monarchia hadseregének őrnagyai egyenruhájában megjelent a főispán-kormánybiztosi hivatalban és a román katonai főparancsnokság kinevezési okmányát – mely őt Udvarhely vármegye főispáni ügyvivőségére jogosította fel – felmutatva felszólította a kormánybiztos-főispánt, hogy adja át hivatalát.¹¹² Miután erre Váentsik nem volt hajlandó, kényszerrel alkalmaztak és erről jegyzőkönyvet vettek fel. Ezek után az egész vármegyeházán minden tisztviselő abbahagyta a munkát. Neamțiu Keith Ferencet – aki mint vármegyei főjegyző Váentsik és Paál akadályoztatása következtében a tisztviselői hierarchia vezetője volt – igyekezett meggyőzni arról, hogy a hivatalnokok ismerjék el főispánságát és akkor román hűségesküre sem lesz szükség. Mivel azonban ez nem járt sikerrel, Neamțiu kijelentette, hogy akik nem akarnak román impérium alatt szolgálni, azok tekintsék magukat elbocsátottnak.¹¹³

A közigazgatás vezetésének átvételére tett kísérlet az egész Erdélyre kiterjedt egyidejű hatalomátvétel részét képezte. A nagyszebeni Kormányzótanács 1919. január 14-én az összes erdélyi (kelet-magyarországi) megyébe főispánokat nevezett ki, Csik, Udvarhely és Háromszék kivételével.¹¹⁴ A rendelet 3. §-a szerint a közszolgálat nyelve román, a 4. § rendelkezik arról, hogy a községi, felekezeti, alapítványi és magániskolák tanítási nyelvét az iskolafenntartók állapítják meg, az 5. § pedig kimondja, hogy a helységnevek mindegyik nemzet nyelvén használhatók. Ugyanekkor, január 15-én Grandpierre Emil kolozsvári törvényszéki elnök vezetésével 5 tagú küldöttség tárgyalt a hűségeskürről Maniuval Nagyszebenben a magyar tisztviselők képviselőjében.¹¹⁵ Azt kérték, hogy az ideiglenes román kormányzat elégedjen meg az ünnepélyes fogadalomtétellel és ne követeljen tőlük hűségesküt. Ezt azonban másnap elutasították azzal, hogy a Kormányzótanács „fontos politikai tekintetek miatt, a román államra leteendő hivatal hűségeskütől el nem tekinthet.” Később kisebb tisztviselői küldöttség kiutazásának engedélyezését kérték Budapestre a Kormányzótanácstól, hogy megszerezzék a felmentést a hűségeskü alól a magyar kormánytól. Ezt elvileg elfogadták, de az utazást nem engedélyezték.¹¹⁶ A magyar tisztviselők, amint már említettük, attól tartottak, hogy amennyiben leteszik a hűségesküt, ez a béketárgyalásokon a román pozíciót erősíti, illetve fennáll a magyar nyelvterületről való elhelyezés, alacsonyabb beosztásba való kerülés lehetősége. Hivatkozási alapjuk mindvégig a hágai nemzetközi szerződés 45. pontja volt, amely kimondja, hogy „tilos a megszállott terület lakosságát arra kényszeríteni, hogy az ellenséges hatalomnak hűséget esküdjön.”¹¹⁷

Székelyudvarhelyen Neamțiu román főispán január 14-én felkereste a postahivatalt és közölte az alkalmazottakkal, hogy a nagyszebeni román hatóságok rendelkezéseit mindenben teljesítsék. A postások a nagyszebeni fennhatóságot nem ismerték el. Erre Neamțiu elbocsátással fenyegetőzve másnap délután 5-ig adott határidőt a behódolásra.¹¹⁸

Január 15-én délelőtt 10-kor Neamțiu magához kérte a vármegyei hivatalfőnököket és felszólította őket, hogy délután 5-ig minden tisztviselőt vegyenek rá a behódolásra, ez gyakorlatilag a román királyra tett hűségesküvet jelentette volna. 11-kor megjelent a vármegyei tisztviselők értekezletén, ott már deportálással fenyegette meg a behódolást megtagadókat. Válaszul Szentkirályi Kálmán árvaszéki ülnök kijelentette, hogy „a tisztviselői kar a megszálló román királyságbeli csapatok minden kívánságát teljesítette kettő kivételével, s csupán a szobor megcsonkítására és a bevonulás eltiltására irányulót, tehát a becsületbe s a haza iránti kötelességbe ütközők kivételével. Kijelentette, hogy a tisztviselői kar a jövőben is kész lelkiismeretes munkásságát folytatni, ha dr. Válersik Ferenc kormánybiztos hivatalába visszahelyeztetik, s a teljesen jog- és igazságtalanul letartóztatott dr. Paál Árpád helyettes alispán szabadlábra helyezve hivatalba léphet. S hangoztatta, hogy szívesen látják Neamțiu-t a kormánybiztos mellett, mint katonai megbízottat. Miután Neamțiu ezt lehetetlennek nyilvánította, a tisztviselők is kijelentették, hogy nekik így szolgálatban maradni szintén lehetetlen.”¹¹⁹ Délután 5-re a vármegyházát megszállta a román katonaság. Az épület előtt családtagjaikat és a fejleményeket várókat szétkergették, két ágyút a vármegyházával szembe fordítottak és megtöltötték. A megyei, községi, állami és felekezeti alkalmazottak közös nyilatkozatát Keith Ferenc olvasta fel: a nagyszebeni kinevezést nem fogadták el és csak a magyar kormány által kinevezett főispán vezetésével hajlandók tovább dolgozni. Más, kevésbé pontos források szerint a főjegyző azt is felajánlotta, hogy a béketárgyalások idejére hajlandók a hűségeskü helyett fogadalmat tenni arra vonatkozóan, hogy kötelességeiket pártatlanul, becsületesen fogják ellátni.¹²⁰ Ezek után Valér Neamțiu 33 tisztviselőt letartóztatott. Otthonában tartóztatták le Mátéffy Domokos pénzügyigazgatót és újból Paál Árpádot, majd mindkettőjüket a reáliskolába a többi tisztviselőhöz zárták. Ugyanekkor a lakásán őrizetbe vették a betegeskedő Dávid Lajost és Válersik Ferencet. Az utóbbinál tartózkodó vendégeket szintén letartóztatták és a reáliskolába zárták másnap délig.¹²¹ A 35 letartóztatott tisztviselőt január 16-án éjszaka Segesvárra szállították. Másnap Iliescu őrnagy Paál Árpádot kihallgatta és Fröhlich Ottóval Nagyszebenbe küldte további kihallgatásra. Január 19-én Negulescu ezredes hallgatta ki Paál Árpádot és mivel semmi kivetnivalót nem talált viselkedésében, visszaküldte Segesvárra. Közben azonban január 17-én letartóztatták Apáthy Istvánt, a magyar kormány kelet-magyarországi kormányfőbiztosát. Ezért Minisca százados két társával együtt 20–21-én Paáltól a bolsevista propagandával vádolt Apáthyval szemben terhelő vallomást akart kicsikarni. Paál épp ellenkező jellegű információkat közölt, amit kérésére jegyzőkönyvbe is vettek. Segesvárra a hadosztályhoz azzal kísérték vissza őket, hogy már csak néhány formáságot kell elintézni és mehetnek haza. Ezt megtáviratozták Székelyudvarhelyre is, ahol nagyobb tömeg gyűlt össze fogadásukra. Mindez azonban az ezel egyidőben kirobbant vasutassztrájk leszerelésének egyik elemeként csak taktikai húzás volt. Paált és Fröhlichet előbb külön-külön tartották zárva, majd a többi udvarhelyi tisztviselővel együtt őrizték őket.¹²² A kihallgatások január 30-án befejeződtek. Iliescu őrnagy, a vizsgálat vezetője kijelentette, hogy amit az udvarhelyi tisztviselők cselekedtek, hazafias cselekedet volt, s hasonló körülmények között ő

maga sem cselekedett volna másként. Ezek után, bár semmi okot nem találtak az elzárásra, 15 tisztviselőt továbbra is Segesváron tartottak, a többieket 2–3-as csoportokban hazaengedték.

Ez idő alatt a Székelyudvarhelyen maradt tisztviselőket és a letartóztatottak családtagjait Neamțiu arra kényszerítette, hogy az előre kifizetett 2 havi illetményüket visszafizessék az új hatalom képviselőinek.¹²³ Ezúttal már nemcsak azzal fenyegetőzött, hogy internáltatja az ellenállókat, hanem azzal is, hogy ellenük fogja izgatni a falusi lakosságot. Mivel minden riogatás eredménytelennek bizonyult, újabb letartóztatások következtek.

Január 24-én Jodál Gábor tiszti főügyészt nyolcadmagával letartóztatták és a reáliskolában őrizetbe vették. Közben a letartóztatottak lakásaiban házkutatást tartottak és élelmiszerkészleteiket elvitték. Amikor Jodál Neamțiu Valernál erre rákérdezett kiderült, hogy rekvirálásról volt szó és az élelmiszereket nem fizetik ki, illetve átvételi elismervényt sem adnak azokról.¹²⁴ Néhány nap múlva, január 29–30-án Rauka Izidor, volt vármegyei napidíjas (január közepe óta a román főispán titkáranak, postatanácsosnak, máskor élelmezési biztosnak, ekkoriban pedig alispánnak tituláltatta magát) román katonai kísérettel lefoglalta a városi üzletek élelmiszerkészleteit és a város, illetve a tisztviselői élelmezési csoport készleteit.¹²⁵ A tisztviselők zaklatása tovább folyt: minden nap jelentkezniük kellett a román főispánnál (prefektusnál), aki gyakran órákig váratott magára. Többségük az újabb zaklatásoktól tartva „visszafizette” a magyar közigazgatástól kapott 2 havi megelőlegezett illetményét; a nem udvarhelyi származású tisztviselőknek el kellett hagyniuk a várost.¹²⁶

A következőkben az 1919 őszén összeállított sérelem-gyűjteményből közlünk néhány tipikus esetet:

„27. Március 11-én Udvarhely vármegye székházából három szekér iratot szállítottak el vasúton, amely iratok minőségét és miségét máig megállapítani nem tudjuk.

28. Március 15-én délután a jelentkezés idejére a vármegyei székház előtti teret és az utcák sarkait gépfegyverekkel látták el, s a jelentkezésre kötelezett közalkalmazottakat Neamțiu Valér felszólította, hogy azok, akik illetményeiket még vissza nem fizették, álljanak külön, s álljanak más csoportba azok is, akiket a jelentkezés elmulasztásáért még nem büntetett. Ez megtörténvén az előbbi csoportot felszólította arra, hogy oly értelmű előre elkészített nyilatkozatot írjanak alá, hogy tőlük illetményük el nem vétetett, az utóbbiakat pedig, hogy aláírásukkal igazolják, miszerint megbüntetve nem lettek. Ezt a két nyilatkozatot azután április havában arra használta fel, hogy az erdélyi lapokba közzétette és vele az eljárásán felháborodott közvéleményt félrevezette. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy a nyilatkozatokat jobb tudomásuk ellenére aláírni kényszerült tisztviselőknek a rektifikáció módjukban már a cenzúra miatt sem lesz. A nyilatkozatok aláírása után különben kegyesen kijelentette, hogy az alkalmazottaknak tovább jelentkezni nem kell, s hogy jövőben minden további zaklatástól meg lesznek kímélve. Két hétig a szavának is állott, de március 31-én már az összes közalkalmazottakat újabb jelentkezésre kötelezte. ...

31. Április 1-én a jelentkezések alkalmával és a következő napokon Mátéffy Domokos pénzügyigazgatót, dr. Szabó Gyula tanácsost, Lakatos Kálmán, Ambrus Ferenc, Elekes Géza, Fábíán Ferenc, Fazekas Gáspár, Csiki Péter, Kolumbán Lajos, Embery Árpád, Puskás Lajos, dr. Enyedy Róbert, Lőrinczy József tisztviselőket, öt polgári egyént, négy lelkészt, Bakóczy Károlyné polgári iskolai igazgatót és Kovács Jánosné polg. iskolai tanítónőt letartóztatták, a református főgimnáziumban őrizet alá helyezték, és ezeken felül dr. Horváth Károly állami közjegyzőt és nejét, valamint Imreh Domokos kórházigazgató főorvost lakásán őrizet alá vették. Ezek 1919. április 5-én estig minden kihallgatás nélkül voltak letartóztatva, s akkor elbocsáttatván a téparancsnok előttük kijelentette, hogy túszokul szerepeltek, s a jövőben a vármegye területén előfordulható minden rendelkezésükért ők személyesen felelősek, lakóhelyüket azonban elhagyniuk nem szabad.

32. Április 6-án délután a fentiek közül 11-et újból letartóztattak, állítólag azért, hogy ők a sóvidéki felkelés értelmi szerzői voltak. Ezt a kijelentést s letartóztatást eszközölő főhadnagy tette, mosolyogva tevén hozzá, hogy ez nem az ő, hanem bizonyos felsőbb körök véleménye. Letartóztatták még ekkor hasonló ok miatt dr. Jodál Gábor, dr. Borosnyai Pál ügyvédek, s dr. Váró Géza ügyvéd helyett, mert az irodájában nem lelték, Zathureczky Lajos ügyvédi írnotok.

Az összes letartóztatottakat a két említett ügyvéd kivételével ki sem hallgatták, és 1919. április 12-én kihallgatás nélkül bocsátották el.

33. Március 31-én Szovátáról egy fegyveres csapat érkezett Parajdra, és az ottani román csendőrséget lefegyverezve, a népet fegyveres felkelésre szólította fel, azzal, hogy az egész Sóvidéket fegyverbe szólítva Székelyudvarhelyre menjenek a román csapatok lefegyverzésére. Ez a csapat dolgát végezve visszavonult azzal, hogy Marosvásárhely felé kell mennie. Bocz Endre, járási számvevő, tartalékos százados, aki a parajdi felkelőknek a vezetője lett, hamar belátva azt, hogy a szovátaiak avatatlan beugratók szavára s a románok túrheterlen uralmától elkeseredve indultak meg – a fegyverforgató népet – még mielőtt bármi ellenbeavatkozás történt volna, nyugalomra intette, felszította és megtette azokat az óvatossági rendszabályokat, hogy az esetleg felvonuló román csapatok a nyugalomról idejében értesüljenek.

Ez időben az etédi vásáron két román csendőrt két atyhai ember lefegyverzett, s az atyhai határba kísérve ott agyonvert. Jóllehet, ezen két esetben a leírhatatlanul brutális eljárások miatti elkeseredés volt az okozója, jóllehet, minden jel azt mutatja, hogy különösen a parajdi eset tudatos sugalmazásra indult, mert Constantinescu Viktor gyulafehérvári román törvényszéki elnök már március 29-én úgy nyilatkozott Székelyudvarhelyen Varró Elek és Masinger László pénzügyi tisztviselők előtt, hogy rövidesen újabb letartóztatások várhatók, a 31. pont szerint a parajdi eseményekkel kapcsolatosan letartóztatottak névjegyzéke már előre össze volt állítva. Erre enged különben következtetni az a körülmény is, hogy a sóvidéki állítólagos bolsevista lázadás elfojtására küldött csapat egyenesen Székelyudvarhely rendeltetéssel és eseményt megelőzően 1919. március 28-án indított el Nagyszebenből.

Hogy a Sóvidéken nem létezett bolsevista felkelés leverésének ürtgye alatt Neamțiu Valer udvarhely vármegyei prefektus mily hallatlan kínzásokat végeztetett, azt a maga borzalmasságában leírni sem lehet. A férfi lakosság

zömét elfogták, már a helyszínen úgy összeverték, hogy a szerencsétlenekre ráismerni sem lehetett. Hasonló sors érte a semmiben részt nem vett Alsó- és Felsősófalva és Korond község lakosait. Ezeket a szerencsétlen áldozatokat összekötözve Székelyudvarhelyre hozták s itt a román csendőrségen további inkvizitórius eljárás alá vették, úgy annyira, hogy valóságban állatiasan üvöltöztek kínjaikban. Sőt egy Zárug nevű egyén öngyilkossággal akart menekülni a kínzás alól, s felakasztva találtak rá, még élt, s a román csendőr ököllel felcsapta az állát, úgy, hogy a szerencsésen a nyelvét leharapta. Levágták és életre keltették. Beszélni nem tud. Akik az etédi vásáron jelen voltak, korra és nemre tekintet nélkül Székelykeresztúrra hurcolták és ottan puskatussal borzalmasan összeverték, tekintet nélkül arra, hogy tanúk voltak e vagy vádlottak. Ezenkívül Atyha községre nagy pénzbüntetést szabtak és az egész Sóvidék összes éllelmiszereit elrekvirálták. Az atyhai eset miatt 5 egyént halálra ítélték, a parajdi eset még máig vizsgálat alatt áll ...

36. Április 8-án a nagyszebeni kormányzótanács átirta a székelyudvarhelyi járásbíróság telekkönyvi osztályához a magyar állam tulajdonát képező ingatlanokat a román állam tulajdonjogának bekebelezése iránt. Ezt az átiratot dr. Vadasdy Péter jegyző tisztán jogi és minden politikától mentes indoklással elutasította, minek a következtése nem a fellebbezés, hanem az lett, hogy pünkösdi szombatján Vadasdyt letartóztatták, Nagyszebenbe hurcolták és ott 10 napig fogva tartották. Elbocsátása után betegen került haza, betegségét igazolva megüzente a térparancsnoknak, hogy a jelentkezésre képtelen. A polgári orvosi igazolványa dacára egy katona orvost küldtek hozzá, aki beteg voltát elismerve, záloglással való fenyegetéssel a 10 korona bérkocsidíjat rajta behajtotta. ...

40. Július 30-án megjelent Neamțiu Valér prefektus a román rendőrfőkapitány és egy Suciú nevű román tiszt főügyész kíséretében dr. Haán Béla kúriai bírót, törvényszéki elnök hivatalában és kérte azt, hogy a bírói kart értekezletre hívja össze. Az egybegyűlt bírók és segédszemélyzet előtt Neamțiu kijelentette, hogy a marosvásárhelyi román táblai elnök megbízásából a bíróság átvétele végett jelent meg s közölte, hogy amennyiben a békekonferencia végérvényesen Romániának ítélte Erdély egész területét, ma már nem áll senkivel szemben sem az erkölcsi akadály a hűségessé letételének. Dr. Haán Béla elnök tiltakozott a bíróságok és az impérium átvétele ellen és kérte a prefektust a békekonferencia említett határozatának igazolására. A prefektus kijelentette, hogy erőszak alkalmazására is felhatalmazása van, amit a rendőrfőkapitány jelenléte is igazol, – a terület odaítélése tekintetében értesülését bizalmasan Maniu Gyulától, a nagyszebeni kormányzótanács elnökétől szerezte, s írásban azért nem igazolhatja, mert ez még titok.

Ezután 1919. július 31-én délután 3 óráig az eljárást felfüggesztették. Ekkor Neamțiu a törvényszék, ügyészség és járásbíróság összes alkalmazottját külön-külön a hűségessé letételére szólította fel. Felhívása azonban eredménytelen maradt. Az eskü megtagadása után, mert senki be nem hódolt és emberük nem volt, a bíróságokat bezárni lettek volna kénytelenek, amiért is Neamțiu Valer a bíróságok feletti impériumot midőn átvettnek nyilvánította, az egész személyzetet súlyos fenyegetésekkel arra kényszerítette, hogy felváltásáig helyén maradjon...

41. Neamțiu Valér prefektus a Klein fakereskedő üzletvezetőjének megparancsolta, hogy a fatelepen napszámos munkát végző volt közalkalmazottakat a munkából azonnal bocsássa el.

42. A nagyszebeni kormányzótanács elrendelte a választási névjegyzékek összeállítását és a lakosokat büntetés terhe alatt jelentkezésre kötelezték, s jelentkezésük alkalmával velük nyilatkozatot íratnak alá.

43. A román hadsereg parancsnokság és a nagyszebeni kormányzótanács a kereskedelmi élet megkönnyítésére 4 óra érvényes utazási igazolvány kiadását rendelték el. Ezeket az utazási igazolványokat azonban csak azok nyerhetik el, akik a prefektus előtt román hűségüket tesznek...

44. Budapest bevételének hivatalos ünneplése alkalmával 2 napon át egy-egy órai harangozás rendeltetett el a déli 12-1 óra közti időre, s mert a harangozás és a piactéren eszközölt zenés séta idején Florián Bogdán kereskedő ablakai le voltak függönyözve, a prefektus őt a város elhagyására és ablakainak 14 napi lefüggönyözésére ítélte. A kereskedőnek Székelyudvarhelyen évtizedek óta van üzlete.

45. A magyar cégfeliratoknak 1919. aug. 15-ig való román magyar nyelvű felirattal leendő kicserélését rendelték el szigorú büntetés terhével, bár a városban, sőt az egész vármegyében színmagyar a lakosság.¹²⁷

A román fél (a nagyszebeni Kormányzótanács) 1919 nyarán tisztában volt azzal, hogy a békekonferencia júniusban már közölte Magyarország északi és keleti határát a szerb és román kormányval.¹²⁸ Ebben Udvarhely megye a Székelyfölddel együtt Romániához került. A magyar fél számára elképzelhetetlen volt, hogy a magyar tárgyalóküldöttség meghallgatása nélkül hozzanak döntést a terület sorsáról, mert továbbra is azt hitték, hogy a wilsoni elvek alapján húzzák meg a határokat. Mikor 1920 márciusában a békekonferencián megismerve a magyar békeelőkészítő anyagokat, az angol és az olasz fél újra akarta tárgyalni a határokat, kiderült, hogy ez már nem lehetséges.¹²⁹ Március 9-én a Székelyföld korridoron keresztül Magyarországhoz való csatolását is elutasították. Minderről az udvarhelyi tisztviselők semmit sem tudtak. 1919 tavaszán a Székely Hadosztály felszabadító ellentámadásában, majd a Tanácsköztársaság illetve a Horthy-hadsereg Románia elleni támadásában bizakodtak.¹³⁰ Az államhűség melletti kitartásuk e körülmények között erkölcsileg érthető, de a békekonferencia döntése szempontjából már eredménytelen volt. Természetesen nem tudjuk, hogy mi történt volna, ha gyorsan tömegesen leteszik a hűségüket. Valószínűleg ezt Románia propaganda-fegyverként használta volna fel. A későbbi, nem önkormányzati alapon szerveződő romániai közigazgatási berendezkedés ismeretében valószínűtlen, hogy magyar tisztviselők szakismereteik révén, hosszabb ideig maradhattak volna az erdélyi közigazgatásban.

Paál Árpád, a székelyudvarhelyi tisztviselői ellenállás meghatározó személyisége Segesvárról 14 társával együtt februárban nem tért vissza a vármegyébe. A segesvári fogságában a mozdonyvezetők segítségével állandó összeköttetésben állt családjával és székelyudvarhelyi tisztviselőtársaival,¹³¹ a budapesti Székely Nemzeti Tanács vezetőivel (Jancsó Benedek, Benedek Elek, Ugron Gábor, Mezei Ödön, Sebes Dénes). Az állandó cserélődő fogolytársaktól érkező információkat Budapest felé közvetítette.¹³² Február 17-én éj-

szaka 15-ükét átszállították Nagyenyedre, ahol a fegyházban egy egész télen át fűtetlen cellába zárták őket.¹³³ A helyi magyar családok vállalták élelmezésüket, majd kijárták, hogy átköltözhessenek a Bethlen Kollégium betegszobáiba. Március végéig innen 13 tisztviselőt hazaengedtek, csak Paál Árpád és Keith Ferenc maradt elzárva. Március 8-án találkoztak Majláth Gusztáv gyulafehérvári püspökkel, aki helytállásukat helyeselte (és valószínűleg ő segített a katolikus papokon keresztül működő postaszolgálat létrehozásában). Paál ekkor írta meg a *Ki a Székelyföldet a megszállás alól!* c. 9 oldalas, kézről kézre adott és sokszorosított röpiratát.¹³⁴ Az „otthonmaradottakat” belső ellenállásra, Szellemi Front létrehozására szólította fel. „Az udvarhelyiek s velük együtt Háromszék és Csík tisztviselői kezdet óta a következő állásponton voltak: a Székelyföld nagyobb és teljes sűrűségű magyar tömbje fel kell, hogy tűntesse, hogy a római impérium alá önként nem adja magát, mert ezt a rómaiak a béketárgyalásokon a maguk javára való bizonyítékul használhatják fel, hogy íme ők már a külön fajtság szempontjából egyedül számbavehető székelységgel is rendben vannak. A székelységnek ez ellen való küzdelme elsősorban a tisztviselői s a közigazgatása útján kell, hogy kifejeződjék. Ha a tisztviselők és a közigazgatás római impérium alá nem kerülnek, akkor a nép is tudja, hogy mit csináljon.”¹³⁵ Elutasította a román hatóságok „bolsevista” vádjait, amellyel a magyar katonai leszerelési tárgyak, eszközök és egyéb népjóléti akciók miatt a magyar ellenálló közigazgatást illették. Paál szerint ezen akciók értelme épp a „bolsevizmus kivédése” volt. Ha ezeket a javakat a román hadsereg vissza akarja szerezni, maga hív életre komoly elégedetlenséget. Mindezeket a sérelmeket Paál panasz-jegyzőkönyvek nemzetközi propagandájával akarta ellensúlyozni. Az addig történtek tanulságait a következőképp összegzi: „...igen jellemző, hogy ilyen megszállóink vannak, akik a béke és fegyverszüneti szerződés értelmében való megszállás iránti jóhiszeműségünket, s ebből folyt védtelenségünket rablásra és bolsevizmus szítására akarják kihasználni. Ezért követeljük, hogy még a béketárgyalások befejezése előtt lehetőleg sürgősen vegyék ki a Székelyföldet is a demarkációs vonalból, mert különben a kelet-romaiak ostoba és kegyetlen bánásmódja a székely és a román faj egymásra utaltságát vad gyűlöletté változtatja, s emiatt Európa keletén sohase lesz becsületes népszövetség. Jellemző, hogy mennyire nem tudnak ezek a megszállók a székelység létfeltételeinek, gazdasági szükségleteinek megértői lenni, hogy pl. székelyudvarhely piacán az árusoktól húst, csizmát, fát, mindent elszedtek és a vételárért követelőzőket botokkal fizették ki. Persze így azóta nincs piac. Ahova teszik a kezüket, ott megszűnik a forgalom és minden biztonság. A falvakban is ilyen botozó rekvirálásokkal szedik össze a takarmányt és élelmiszereket s a forrongást valósággal mesterségesen szítják. Ennek a botozó rablásoknak mélyebb szükségszerűségei is vannak, ami már a nép között is mindinkább köztudomásúvá válik: Nincsen pénzük, zsoldot fizetni nem tudnak, adózni még saját fajtájukat se merik csak a közvetlen adófizetőkre intézniek (de ezt is csak románlakta vidékeken) felhívást.”¹³⁶ A további passzív ellenállás mellett legfontosabbnak egy budapesti propaganda-központ megszervezését tartotta, amelyet Székelyföldről állandó információkkal látnának el és ez lehetne a nemzetközi propaganda szervező-központja.

Március 25-én Paált és Keithet továbbvitték Szamosújvárra, ahol más politikai foglyokkal és köztörvényesekkel kerültek össze a javítóintézet agyonzsúfolt cellájába. 30-án külön őrizetbe, a ferences rendiek zárdájába vitték őket, de ez sem tartott sokáig, mert április 1-jén – valószínűleg a nyarádmenti lázongások miatt – visszahelyezték őket a 240 m-es cellába ahova több mint 160 foglyot zsúfoltak be. 6-án az „intelligensebb foglyokat” a járásbíró fogházába vitték át, ahol legalább félig rothadt szalmán aludhattak. Ugyanakkor a Segesvárról, illetve Nagyenyedről hazaengedett udvarhelyi tisztviselőket is beidéztek Szamosújvárra a 9-re kitűzött hadbíróági tárgyalásra. Ez azonban ismeretlen okból elmaradt, a behívottakat hazaküldték, Paált és Keithet pedig átszállították (ez, mint mindig, most is nyitott marhavagonban történt) Dévára a törvényszéki fogházba.¹³⁷ Hadbíróági tárgyalásuk az újból beidézett tisztviselőtársakkal együtt április 16-án kezdődött meg. Beszszaberescu ezredes elnöklétével, 4 hadbíró, 1 ügyész és 1 hivatalból kinevezett védő közreműködésével. A vádat csak 16-án délelőtt, a tárgyalás megkezdése utáni második órában közölték a vádlottakkal, így ők védelmi előkészületeiket csak sejtésekre alapíthatták. A vád mindnyájukkal szemben a 7. sz. hadseregrendelet megszegése (azaz tilos gyűlés tartása) volt, ezenkívül még dr. Paállal és dr. Keithtel szemben a Code Napoleon 79. §-ába ütköző „ellenséggel való cimborálás háború idején” (az ellenség a magyar kormány) s végül még külön Paállal szemben a székely köztársaság eszméjéért a Code Napoleon 68. §-ába ütköző „merénylet az állam épsége ellen” is vádat emeltek. Április 16-án a tárgyalás éjfél után 1 óráig tartott, az ügyész többórás vádbeszédében egész Erdély rendjének felforgatását róta a vádlottak terhére, impertinenciának nevezte, amiért ezek védelmük végett a tábornokokra és a velük kötött megegyezésekre hivatkoztak. Jellemző a vádbeszédre az is, hogy az ügyész (civilben Bukarest egyik neves ügyvédje) ilyen kitérőkre ragadtatta magát: „Dr. Válecsikkal végzett már az Isten,¹³⁸ nekünk is úgy kell végeznünk itt a többivel, el kell taposnunk az udvarhelyi kígyófészket.” Csakugyan halálbüntetést indítványozott dr. Paál és dr. Keith esetében, a többieknél pedig 10 esztendei fogság kiszabását kérte. Az elnök is igen elfogultan viselkedett a vádlottakkal szemben. Éjjel 11 órakor került sor a hivatalos védőbeszédre. Ennek során ismét nyilatkozattételre szólították dr. Paált a nála (január 9-i letartóztatásakor) lefoglalt levél dolgában. E nyilatkozattal tisztázódott, hogy az ügyész iratcsomójából az eredeti levél eltűnt, s helyette egy hamis fordítást használtak a vád anyagául, mely hamis fordítás az eredeti levél szövegéhez otromba és logikátlan hozzátoldásokat adott. Logikai és mondatszerkezetbeli részletezéssel nyilvánvalóvá lehetett tenni, hogy ezek a hozzátoldások nem származhattak az eredeti levél írójától. Ezzel az incidenssel a tárgyalást másnapra halasztották. Másnap az ügyész és a hivatalos védő replikái után a vádlottakat szólították fel védelmük előadására. Dr. Paál Árpád a már ismertetett megjegyzésekre s a fegyverszüneti szerződésekre utalt, hogy ennek értelmében joguk volt a magyar eskü letételére s a magyar fennhatósághoz való ragaszkodásra; a székely államiság eszméje tekintetében pedig Wilson nemzetközileg elfogadott elveire hivatkozott, melynek értelmében kis népeknek is joguk van az önrendelkezésre. Dr. Keith Ferenc azt fejtette ki, hogy a magyar eskütételre való megjelenés és a Neamțiu előtt való ünnepélyes nyilatkozatté-

tel nem esik a gyűlések fogalma alá. Védő nyilatkozatokat tettek még Mátéffy Domokos pénzügyigazgató, Kolumbán Lajos tanfelügyelő, Kandó István irattárnok, míg a többiek a további nyilatkozattól elállottak. A hadbírótság déli egy órakeret visszavonult s félóra múlva felmentő ítéletet hirdetett ki, azzal az indoklással, hogy a román hadsereg más nemzetek nemzeti aspirációit tisztelni kívánja.”¹³⁹

A felmentés okait keresve kitűnik, hogy ebben az esetben nem csak a román és a magyar helyzetértelmezés konfliktusáról van szó, hanem a nagyszebeni Kormányzótanács (az erdélyi románság vezetőinek a gyulafehérvári nagygyűlésen legitimációt nyert irányító szerve) és a román hadsereg egymást többször keresztező álláspontjáról. A Kormányzótanács megpróbálta saját hatalmi jogosultságát minél erőteljesebben kiterjeszteni egész Erdélyben. A Román Királyság hadseregét Bukarestből irányították és bár a román kormányzatnak érdeke volt a mielőbbi erdélyi impériumváltás, de már nem nézte jó szemmel a nagyszebeni önálló lépéseket. Itt minden bizonnyal két nemzetiségpolitikai álláspont is ütközött: az erdélyi román vezetőké, akiknek sok szempontból modellértékű volt az Osztrák–Magyar Monarchia-beli állapot és a regáti politikuské, akik kezelés helyett meg akartak szabadulni a problémától. A decemberi udvarhelyi megállapodások célja a román tábornokok részéről feltehetőleg az volt, hogy minél gyorsabban és konfliktusmentesebben megszállják és pacifikálják a területet, megszervezzék a katonai ellenőrzést és elfogadtassák azt a helyi lakossággal. A magyar közigazgatás részéről pedig – mivel csak magára támaszkodhatott – az volt a cél, hogy megőrizhesse egzisztenciáját, autonómiáját és semmi esetre se adjon okot fegyveres konfliktusra. Ez utóbbi háttérben a békekonferencia igazságos döntésébe (önrendelkezés elve a tömbmagyarságnak) vetett hit és az 1848-as 1916-os emlékek felelevenedése állt. Időközben a román fél pozíciói megerősödtek: katonai előrenyomulás Magyarország felé, nagyhatalmak tehetetlensége a román törekvésekkel szemben, ezért a hadsereg a megszálló szerepéből egyre inkább a román kormányzati berendezkedés megteremtőjévé vált. Ezt csak tovább erősítette, hogy mivel a Székelyföldön nem élt számottevő román népesség, az impériumváltást szinte teljes egészében a hadsereg hajtotta végre. S ezzel összekapcsolódott az, hogy a katonaság ellátását csak a vármegyék, illetve a lakosság terhére tudta biztosítani. A rekvirálások és a hadiszákmány-szerzésnek tekintett rablások során pedig a regátban megszokott eszközöket (botozás, levetkőztetés, derékszíjjal verés, megfélemlítő elzárások minden indok nélkül stb.) alkalmazták a lakossággal szemben. Tehát január elejére román részről a decemberi megállapodások érvényüket veszítették – ezt a magyar fél nem volt hajlandó tudomásul venni.

A nagyszebeni Kormányzótanács egyszerre törekedett megbízható (román) tisztviselőkkel a helyi hatalom átvételére és a jog és szakszerű közigazgatás fenntartására. Miközben több vonatkozásban (iskolaügy, nyelvhasználat) mint az új többség képviselői az Osztrák–Magyar Monarchiában megismert szabályozást tartották követendőnek, addig az egész közigazgatás alapját képező vármegyei törvényhatósági (önkormányzati) rendszert – félve a magyar (tisztviselők, városi lakosság, munkásság) dominanciától és ezáltal az egyesülés esetleges nemzetközi megakadályozásától – nem állították vissza, il-

letve megakadályozták az addigi közigazgatási rendszer működését. Udvarhely vármegye esetében a tisztviselői kar eltávolítására azért volt szükség, hogy megelőzzenek egy esetlegesen nemzetközi kihatású regionális (székelyföldi) szervezkedést, és helyet teremtsenek saját apparátusuk számára.

A hadbírósnak a tábornokok – akik ekkor is megerősítették a megálapodások hitelességét – decemberi taktikai magatartásával kellett szembesülnie. Ezért nem fogadhatta el a vád áprilisban megfogalmazott érvelését, mely szerint már román állampolgárok vétségéről volt szó. A döntésben valószínűleg az is közrejátszott, hogy a nemzetközileg bizonytalan helyzetben nem akart a román kormányzat a szövetséges hatalmakkal, a nemzetközi normák szerint jogszerűtlen (és az erdélyi közhangulatot is feleslegesen felkavaró) döntés miatt szembekerülni és ezzel a Romániát kritikusan megítélő álláspontot erősíteni.

A felmentés után valamennyi udvarhelyi tisztviselőt hazaengedték Déváról. Paál április 20-án érkezett meg Székelyudvarhelyre. Mivel igen sokan felkeresték a lakásán, és a román hatóságok a tisztviselői ellenállás helyi irányítójának tartották, a román polgármester egy előre kiállított utazási igazolvánnyal arra kérte, hogy 3 hónapra hagyja el a várost.¹⁴⁰ A kijelölt új tartózkodási hely 1919. május 1. és július 31. között Kolozsvár lett. Itt a már meglévő kapcsolatai révén Grandpierre Emil és Költő Gábor mellett a tisztviselői ellenállási mozgalom (az ún. Szellemi Front, majd később a Székely–Magyar Szövetség erdélyi központjává) egyik vezetője lett. Feladata az volt, hogy a fogsága során kialakított kapcsolatokon keresztül és a székelyföldi helyismertetést felhasználva állandó kapcsolatot építsen ki a Kolozsvár és a vidék között. Tevékenységi köre elsősorban a Székelyföldre irányult. Egyrészt kézzel másolt és egymás között terjesztett levelek útján propagandát folytatott a nagy-szebeni Kormányzótanács, illetve a román impérium elismerése ellen; másrészt Szeged, illetve Budapest felől közvetítette a tisztviselők segélyezésére kiutalt összegeket. Szeptembertől kezdve pedig a béketárgyalásokra készülő magyar delegáció számára gyűjtött adatokat a sérelmekről.

Egyik 1919 májusából fennmaradt röpiratában a következőképpen fogalmazta meg a Szellemi Front feladatait: „1. A néphangulat megőrzése, felajzása és teljes szívósságúvá kiképzése abban a hitben, hogy lesz még magyar világ. 2. Minden behódolási irányzatnak a letörése. Az ilyen irányzatok által kínált anyagi érvényesülések helyébe önnön erőnkől való érvényesülések, munkaalkalmak, vállalatkomplexumok, fejmunkás-kiképzések szervezése. 3. A magyar egyházak és iskolák szellemének a magyar jövőről való hitben és hit fejlesztésében való kitartása; az egyházak és iskolák anyagi feltételeinek társadalmi megszervezése. 4. A gazdasági vállalatoknak a szociális és magyar erő építésére irányuló átszervezése, a behódoló és megegyezésem alkuktól és önzésektől való visszatartása, altruista és magyar fajszaporító bankpolitika behozatala. 5. Sajtó és irodalom teremtése a mondott irányok ápolására és terjesztésére. 6. A magyar és székely vidékek szoros összeköttetésének megteremtése. Ez összeköttetés céljaira bizonyos jeleket és írásmódokat itt átadunk, s akinek jelen iratunkat küldtük, azt a legsürgősebb átvételre fölkérjük. Találkozásunkkor az eddigi összeköttetések ismeretét is feltárjuk. 7. Olyan önvédelmi szervezet teremtése tornaklubok, olvasóköri, dalos egyesületek és

munkás szakegyletek útján, mely a magyar világ pontos rendfenntartó karhatalmaként azonnal fel tudjon lépni, s a szükséghez képest megfelelő néperőt is tudjon mozgósítani.”¹⁴¹

Budapesti kapcsolataikon keresztül előbb a Vörös Hadseregnél, majd Horthy körénél állandóan sürgették az erdélyi támadást.¹⁴² Több alkalommal olyan üzenetet kaptak, miszerint ez csak hetek kérdése és megkezdhetik a székelyföldi akciókat. Azonban miközben a nemzetközi viszonyok (és a Tanácsköztársaság, majd Horthyék) tekintetében komoly illúzióik voltak, hiszen csak az esetleges üzenetetésre, levelezésre hagyatkozhattak, azzal azonban tisztában voltak, hogy bármiféle önálló erdélyi akció reménytelen, csak elvérézésükkel járó megmozdulás lehetne. Így nyár végére az ellenálláson belül a társadalomszervezés feladatai kerültek előtérbe. A tisztviselők egy része 1920 nyaráig vagy illetményét kapta vagy valamilyen budapesti kormánysegélyből részesült. A fővárosban Ugron Gábor, Jancsó Benedek, Teleki Pál, majd megalakulása után a Bethlen István vezette ún. erdélyi minisztérium intézte az akció ügyeit. A pénz és az írásos kimutatások, elszámolások kabátbélésbe varrt vásznakba, illetve a vászakra gépelve jutott el Kolozsvárról Szegedre és Budapestre. 1919 tavaszán elsősorban mozdonyvezetőkön keresztül folyt a postázás, majd később külön megbízottak teljesítettek szolgálatot.¹⁴³

1919 augusztus-szeptemberében a legnagyobb gondot a volt magyar nyelvű állami iskolák tanárainak az egyházi, magyar nyelvű iskolákba történő átirányítása jelentette. Ezeknek az új intézményeknek alapítása is Paálék anyagi támogatásával történt. A felbomlott Székely Hadosztály vagyonából kb. 20 millió korona került hozzájuk, és ezt teljes egészében tisztviselők, tanítók segélyezésére és iskolaalapítások támogatására fordították.¹⁴⁴

Paál Árpád kolozsvári tartózkodási engedélye lejártával 1919. augusztus 1-jén hazautazott Székelyudvarhelyre, másnap rendőri felügyelet alá helyezték, majd 10-én letartóztatták és elrendelték házi őrizetét. A prefektus kijelentette, hogy az eljárásra politikai okokból került sor, és a volt helyettes alispánnak távoznia kell a városból és a megszállt területekről. Október 10-én a fogarasi internálótáborba került. (Itt erdélyi román politikai foglyokkal és bánáti magyarokkal találkozott.) A vád az volt ellene, hogy az Udvarhely megyei csendőrséget támogatta a román megszállás alatt, így részese az ún. erdélyi összeesküvésnek.¹⁴⁵ Ezért 20-án Kolozsvárra, a hadbírószágra szállították, majd Nagyszebenbe. A csendőri ellenállás vádjával szemben a tábornokokkal kötött szerződésekre hivatkozott: ezek alapján jogosan gondoskodhatott a csendőrségről. A későbbi helyzettel kapcsolatban azt vallotta, hogy nem tud semmit. Mivel bizonyítékokkal nem tudtak szolgálni, felmentették. (Az igazsághoz hozzátartozik az, hogy amikor a csendőrség Nyíregyházára történő visszahívásáról megérkezett az értesítés, Paál azt javasolta a kormánybiztosnak, hogy tartsák ott a csendőröket, előre kifizetve számukra 6 hónapi illetményüket. Ez valószínűleg meg is történt, ám a vádlóknak ezt nem sikerült bizonyítaniuk.)¹⁴⁶

A felmentéssel egyidejűleg azonban Kolozsvárt jelölték ki kényszerlakhelyül számára, rendszeres jelentkezésre kötelezve. Az ellenőrzésével megbízott Fabius kapitány november közepén arra kérte, hogy írásban foglalja össze, hogyan lehetne intézményesen megoldani a Romániához kerülő ma-

gyarság problémáit.¹⁴⁷ Paál továbbra is a legfontosabbnak a tisztviselők kérdését tartotta, akik – álláspontja szerint – a békeszerződés létrejöttéig nem kötelezhetők a hűségeskü letételére. Szükségesnek vélte, hogy a hűségesküt tenni nem akaró tisztviselőket engedjék másutt dolgozni. A gazdaság tekintetében a népi háziipar támogatását, a bánya- és erdőgazdálkodás terén dolgozók bevonásával részvénytársaságok létrehozását javasolta.

A rendőri felügyelet alatt is tovább végezte szervező, adatközlő munkáját. 1919 decemberében kezdeményezte, hogy a Franciaországba utazó magyar békeküldöttségnek ő is tagja lehessen mint szakértő, illetve mint a Székelyföld képviselője. Ennek érdekében december-január során több támogató nyilatkozat is született a Székelyföldön.¹⁴⁸ Ez az akció azonban nem járt sikerrel.

1920 első felében egyre nehezebbé vált fenntartani az ellenállást, egyre többen repatriáltak és a magyar közalkalmazottak hűségeskü hiányában kiszorultak a közigazgatásból, az igazságszolgáltatásból. A legtovább az oktatásban tartották magukat, annál is inkább, mert tömegével jöttek létre a volt állami magyar iskolák helyett az egyházi magyar elemi iskolák.

A székelyudvarhelyi tisztviselői ellenállás utolsó általunk ismert dokumentuma 1920 májusából származik. Az Udvarhely vármegye Intézőbizottsága által 1919. május 26-án kiadott megegyezései határozat, amelyet a háromszéki hasonló alakulattal egyeztettek, egyrészt némileg ingerülten a magyar kormány álláspontját szeretné tisztán látni, másrészt a Románián belüli elhelyezkedés, önszerveződés módjára tesz javaslatot: „1. Mindenesetre legelső feladatunk, – aminek a legsürgősebben elég is lesz téve, – miszerint a magyar kormány megkérdeztessék, hogy Magyarországnak a változott állítólagos helyzetben van-e, s ha igen, mi a célja velünk, illetve felkérendő a magyar kormány, ejtse módját a lehető legsürgősebben annak, hogy egy futár, vagy egy *salvus conductus*sal ellátott megbízottja útján hitelesen értesítsen, vajon a székelység (értve Udvarhelyszék, Csíkszék, Háromszék, Marosszék székelységét összességében) s illetve a székelység gerincét képező intelligens közép osztály: a tisztviselői kar a továbbiakban mire számíthat s ennél fogva mihez tartsa magát, történik-e gondoskodás róluk vagy nem?

2. Ha nevezett négy székely vármegye lakossága és tisztviselői karára nézve az elhatározás az, hogy rólunk államilag több gondoskodás történni nem fog, s így magunkra maradnánk, akkor határozottan követeljük a magyar kormány útján a teljes jogokkal felruházott önálló municipális autonómiát, értve ezt úgy, hogy csupán a főispán képviselné a román kormányt – egyebet, az alispántól kezdve a közigazgatás minden ágában magyar tisztviselők vennék át a szolgálatot, mert csak így biztosítható a székely-magyarság kompakt egysége. Másképp, ha ti az összes tisztviselői állások fölött a román kormány diszponálhatna, az elmozdíthatóság, nyelvi kötelezettségek s más eszközök és módok alkalmazásával előreláthatólag rövid idő alatt román tisztviselőkkel töltenének be az összes állások s ekkor egy-két évtized a székelységet teljesen beolvasztja a románságba, s a magyar fajnak nyoma vesz.

3. Megkérdendő teljes határozottsággal a magyar kormány, hogy szándékozik-e a fegyveres erőt alkalmazni Erdélyért, illetve az átadásra állítólag kijelölt területekért vagy nem? Mert ha szándékozik, ezt csak úgy teheti,

ha teljes tudatában és ismeretében van Európa nagyhatalmainak ez esetbeni állásfoglalásával s illetve ez esetbeni további erejének és esetleges szándékának nivoltával. Mert ha ezt feltétlen és teljes bizonyossággal tudja s indít háborút az ország, a székelység szervezett teljes erejére számíthat, amely csak intésre vár; ellenesetben egy kockázatos háborús akció sikertelensége biztosan maga után vonja nem csak a legkegyetlenebb retorziót ti a székelység teljes kiirtását, de a végtelen bosszú eredményeképp a székelység helyén még kő kövön se maradna.

4. Feltéve, de nem remélve azon legkegyetlenebb eljárást, hogy Magyarország minket teljesen magunkra hagyna, akkor csak azon legvégső eset állhat rendelkezésünkre: kieszközölni a román vezetőségtől, adjon módot és lehetőséget arra, hogy a négy székely vármegye vezető megbízottjai a további magatartásuk érdekében összejöhessenek és sorsunk felől szabad megbeszélést, illetve tárgyalást folytassanak ...”¹⁴⁹

Magyarországról a békeszerződés aláírásáig a Területvédő Ligán, illetve a különböző titkos társaságokon keresztül a hűségeskü elutasítására, a passzív ellenállás folytatására kaptak utasításokat. Miközben a magyarországi politikai élet a konszolidáció felé indul, az erdélyi ügyek politikailag marginális csoportok kezébe kerültek.

Az erdélyi ellenállás központjában Kolozsvárott 1920 április-májusában az érkező segélyek elosztása és a román politikai erőkkal kapcsolatos stratégia kérdésében komoly vita alakult ki Paál és Grandipere Emil között. Paál aránytalanul kevésnek találta azt az összeget, amelyet a székelyföldi tisztviselők megsegítésére, iskolák támogatására fordítottak. A segélyezés során elsősorban a tisztviselők foglalkoztatását szolgáló vállalkozások, beindítását kezdeményezte (részvénytársaságok, háziipari szövetkezetek stb.). Ezzel szemben Grandpierre elsősorban a kolozsvári érdekeket képviselte és a passzív ellenállás, a kivárás híve volt. Paál már 1920 januárjában felvetette egy Független Székely Párt létrehozásának szükségességét, mely elsősorban a Székelyföld belső társadalom és gazdaságszervezésével foglalkozott volna. A kolozsvári megosztottságot tovább erősítette 1920 március-áprilisában az erdélyi román vezetők részéről érkező biztatás a magyarság politikai megszervezésére, erdélyi román-magyar tárgyalások megindítására.¹⁵⁰

A trianoni szerződés aláírása után Paál mint a Keleti Újság munkatársa riportkörútra ment a Székelyföldre és ezalatt újabb akciót szervezett. Marosvásárhelyen, Csíkszeredában, Brassóban, Sepsiszentgyörgyön és Székelyudvarhelyen járt és tárgyalt a magyar tisztviselők vezetőivel. Beszámolójából kiderül, hogy a békeszerződést nem tekintették véglegesnek, a szolgálatra való jelentkezéstől a Regátba helyezés lehetőségén és az állandó román gyanakodáson túl azért húzódoznak, mert félnek attól, hogy majd a „magyar világban” áruolóknak tekintik őket.¹⁵¹ Székelyudvarhelyen a megye 1918 november előtti vezetői kerültek előtérbe és a román prefektus közelébe. A tisztviselők a nyár folyamán már szolgálatra jelentkeztek, de Paál abban bízott, hogy visszavonják jelentkezésüket. E székelyföldi útja során formálódott ki benne az az elképzelés, hogy a békeszerződés 47. a alapján önkormányzatot kell kérni a romániai székely-magyarság számára. Marosvásárhelyen, ahol még mindig a munkapárti-függetlenségi párti ellentétek osztották meg a helyi ma-

gyar elitet, az EMKE szervezetének felhasználását tervezték a nagyhatalmakhoz intézendő memorandumhoz. Csíkban azt javasolták, hogy egy előre megfogalmazott kérést írassanak alá a magyar falvak vezetőivel, lelkészeivel. Az aláírásokat pedig majd az elkészülő nagy memorandumhoz csatolják bizonyítékként. Ez az aláírásgyűjtés 1920 szeptemberében indult meg a Székelyföldön. Néhány példány Paál Árpád hagyatékában fennmaradt. A kérés további sorsáról semmit sem tudunk. A dokumentum szövege a következő:

„Kérés Románia törvényhozásához és a Népek Szövetségéhez.

A békeszerződés 47-ik paragrafusának első bekezdése¹⁵² a szövetséges és társult főhatalmak rendelkezésétől teszi függővé, hogy a nyelven fajban és vallásban különböző népkisebbségek a maguk védelmére milyen jogrendszerrel kapjanak. Ennek a nemzetközi rendelkezésnek a céljára ..... megye ..... községének ..... számú lakója nevében lelkiismeretesen tolmácsoljuk azt a népkivánalmat, hogy a Romániához csatolt területek magyarsága, (tehát a székelység is) együttesen nemzeti önkormányzatot kapjon. A nemzeti önkormányzatnak legyen külön rendelkezési joga a Székelyföld, a Brassó megyei magyarok lakta területek és a Kisküküllő megyei magyar medencéből, illetve Marostorda megye mezősgéi felső határából kinyúló és Aranyostorda, Kolozs, Szolnok-Doboka, Szilágy megyéken átvonuló összekötő terület s a Királyhágón túli magyarság földje felett. – Ezen a területi hatáskörön kívül magyar nemzeti önkormányzat legyen ellátva közigazgatási igazságszolgáltatási, közoktatási, közgazdasági és helyvédelmi (miliciális) magasabb hatáskörrel s e hatáskörökre vonatkozó törvényhozási joggal. A jelzett területeken kívül lévő magyarság foglaltassék lajstromba és tagja lehessen a magyar nemzeti autonómia közjogi testületének, e testület után adhassa le szavazatát úgy a nemzeti önkormányzati, mint az állami törvényhozásban.

Az ezen kérésben tanusított népkivánalom bármikor ellenőrizhető.”¹⁵³

Paál a kérés kezdeményezője az önkormányzat megadásában eleve nem bízott, de úgy gondolta, hogy ennek elutasítása a magyar fél diplomáciai súlyát növelné a nagyhatalmak előtt. (A hűségeskü letétele ellen még 1920 nyarán azért agitált, hogy ebben a kérdésben is a Magyarországi kormányzat adja meg a végső engedélyt, így ezzel is növelhetné súlyát a román kormányzattal szemben.)¹⁵⁴

A dolgozat két autonómia-kezdeményezés körülményeit vázlatosan, egyet pedig részletesebben mutatott be. Valamennyi a helyi erőkből létrejött közigazgatás fenntartása érdekében fogalmazódott meg. A pécsi és temesvári kezdeményezés társadalmi háttéréből adódóan mind a magyarországi, mind a megszálló állam közigazgatásától elhatárolta magát. Mindkettő kibontakozását a nemzetközi helyzet tette lehetővé: a szerb törekvésekkel szemben a békekonferencia döntése Magyarország, illetve Románia javára. Mindez nem létezett a Székelyföld esetében, ahol a román kormányzat kihasználta az antant támogatását, majd később a tehetetlenségből fakadó engedékenységet és katonai eszközökkel kész helyzetet teremtett. Ezzel szemben a katona-forradalom áteső Magyarország új vezető rétege jogi, diplomáciai kérdésként értelmezte a kialakult helyzetet. (Amikor ennek eredménytelenségére 1919 első

hónapjaiban rádöbbsentek, már késő volt.) A két megközelítés közül a nemzetközi körülményekből adódóan a katonai erő alkalmazása került ki győztesként.

A Romániához került magyarság ilyen előzmények után kezdi meg társadalmi és gazdasági önszerveződését. Ennek feltárása egy másik dolgozat feladata.

Jegyzetek

1. Jancsó Benedek: A román irredentista mozgalmak története. Bocskay Szövetség, Bp. 1920.
2. Rubint Dezső: Az összeomlás. 1918. Glóbus, Bp. 1922. 361.; Bánlaky Breit József: A magyarországi magyar nemzet hadtörténelme (A magyarországi 1918–1919. évi forradalmi mozgalmak és vörös háborúk története.) I–III. Grill, Bp. 1929.
3. Mikes Imre: Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig. 1–2 kötet. Brassói Lapok, Brassó, 1931.
4. Horváth Jenő: Diplomácia történelem. 2. kötet. Szent-István Társ. Bp. 1921. 249.; Uő.: Felelősség a világháborúért és a békeszerződésért. MTA, Bp. 1939. 453.
5. Berend T. Iván–Ránki György: A Duna-medence gazdasági problémái az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után. MTA II. Osztályának Közleményei 1969. 17. köt.
6. Szász Zoltán: Az erdélyi román polgárság szerepéről 1919 őszén. Századok 1972. 2. sz. 304–333.
7. L. Nagy Zsuzsa: A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919. Kossuth, Bp. 1965. 310.
8. Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth, Bp. 1983. 453.
9. Raffay Ernő: Erdély 1918–19-ben. Magvető, Bp. 1987. 390.
10. L. Nagy Zsuzsa: Trianon a magyar társadalom tudatában. Századvég 1987. 3. sz. 5–25.; Hajdú Tibor: 1918–19 két forradalom utóélete. Medvetánc 1984. 4.–1985. 1. sz. 27–43.; Szabó Miklós; Trianon mítosz. Magyar Narancs 1993. 24. sz. 12.
11. Alexandru Pál-Antal: Consiliul National Maghiar din Tirgu Mures si Atitudinea sa fata de unirea Transilvanieni cu România. 383–398. In: Marisia. IX. 1979. Muzeul Judetean Mures
A marosvásárhelyi Múzeumi Évkönyvben román kutatók rendszeresen publikáltak a tárgyalt időszakról, a Consiliul Dirigent (nagysebeni Kormányzótanács) 1918–1920 közötti tevékenységéről. Többek között: Gheorghe Iancu: Activitatea Consiliului Dirigent in domeniul finantelor. 445–477. In: Marisia VI. 1976.; Uő.: Preocupari ale Consiliului Dirigent pentru reorganizarea activitatii industriale in Transilvania 1918–1920. 261–281. In: Marisia V. 1975.; Paulina Ranca: Izvoare memoriale muresene privind unirea Transilvaniei cu România de la 1 Decembrie 1918. 343–357. In: Marisia V. 1975. A különböző román helytörténeti dolgozatok feldolgozása egy külön tanulmány témája lehet. Erre nem azért volna szükség, mert a szerző pusztán nemzeti történetírásban tud gondolkodni, hanem, mert ehhez külön forráskritikai, historiográfiai, kultúrpolitikai vizsgálatokat kellene folytatni a helyi publikációkon, visszaemlékezésekben.
12. Glemb József: Emlékiratok. Hélicon, Timisoara, 1924. 159.; Apáthy István: Erdély az összeomlás után. Új Magyar Szemle 1920. 147–170.; Kertész Jenő: A tíz év előtti Erdély napja. Korunk 1929. 2. sz.; Jakabfiy Elemér: A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében. Husveth és Hoffer, Lugos, é. n. 155.

13. Ez a dolgozat is igen kevés romániai levéltári forrásra támaszkodik. Erről nem a szerző tehet. Egy-egy témakörnél utalunk a források után kutató próbálkozásokra. E tanulmány Paál Árpád kéziratgyűjtékének feltárására épül: Paál Árpád kéziratgyűjték, Székelyudvarhely Haáz Rezső Múzeum, Katalógus. Összeállította Bárdi Nándor, Scriptum Kft., Szeged, 1992. 104. Acta Universitatis Szegediensis de Attilla József Nominatae Acta Bibliothecaria, Tomus XII. Fasciculus 2.
14. Mikó Imre szerint az udvarhelyi tisztviselők esküt tettek a Székely Köztársaságra. Mikó Imre: Huszonkét év Studium, Bp. 1941. 15.; Újabb az RMDSZ-szel szembeni kritikai álláspont alátámasztására mint létezett történeti alakulatot emlegeti G. Borbély Levente: Székelység és szerepe térségünkben. Székely Ifjak Fóruma Kiadó, Székelykeresztúr, 1991. 36. Paál Gábor – a székelyudvarhelyi tisztviselői ellenállás vezéralakjának Paál Árpádnak az unokája – forrásközlése tisztázta, hogy ezt nem kiáltották ki. A Székely Köztársaság történetéből I–II. Erdélyi magyarság 1992. 5. sz. 34–35.; 1992. 6. sz. 30–31.
15. Mikó Imre megemlíti a Kós Károly szervezte Kalotaszegi Köztársaságot. Erre vonatkozólag egyelőre nem rendelkezünk megfelelő forrásokkal. Mikó Imre: id. mű 15.
16. A Pécsert történeteket Szüts Emil munkái alapján foglaltuk össze: Az elmerült sziget, A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1991. 220.; Baranyai-pécsi autonómia tervek 1918–1921. Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. Pécs, 1986. 299–323.; Adatok a megszállt Barany-Pécs közigazgatási helyzetéhez és a visszacsatolás katonai és politikai előkészítéséről 1918–1921. Pécs, 1983. Baranyai Levéltár Füzetek 38.
17. A bánáti eseményeket két emlékirat alapján foglaltuk össze. Glemb József Temesvár korabeli polgármestere és Jakabffy Elemér Krassó-Szörény megye országgyűlési képviselője emlékiratának bibliográfiai adatai a 12. jegyzetben található. 1992 tavaszán a temesvári levéltártól levélben kértem kutatási engedélyt. Válasz azóta sem érkezett. A Krassó-Szörényi Lapok 1918–1919-es évfolyamát Lugoson sem sikerült megtalálni. A Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban 1923-tól hiánytalan a kollektív. Temesvárott külön engedélyek hiányában nem sikerült a korabeli napilapokhoz hozzájutnom.
18. Jakabffy Elemér: id. mű 34.
19. Jakabffy Elemér: Bányai köztársaság. Krassó-Szörényi Lapok 1919. április 11.
20. Részletesen tárgyalja Ormos Mária: id. mű 120–121, 189., 192.
21. Glemb József idézett munkájának összefoglalását adjuk.
22. Uo. 94.
23. Ezen a tárgyaláson, miközben a város vezetése elutasította a szerb hűségesküt, Glemb polgármester azt javasolta, hogy a megszálló hadsereg nevezzen ki vezetőket és azoknak engedelmesséjének a tisztviselők. Elképzelhető, hogy így akár a Bánáti Néptanácsból megszabadulni. Uo. 113–114.
24. Uo. 108. Ugyanez vonatkozott a kórház birtokba vételére, különböző oktatási és szociális akciók megindítására is Ugyanakkor november 19-én a népbiztos 134. sz. rendeletével a városi törvényhatósági bizottság hatáskörét a Néptanácsra ruházta át.
25. Uo. 110.
26. Az épp akkor áthelyezésre kerülő Farret francia tábornokkal együtt Roth előzőleg Belgrádban járt a „Bánáti Köztársaság” ügyében. Állítása szerint ehhez a magyar Tanácsköztársaság vezetése hozzájárult és a belgrádi döntésre várt. Felhívta az előadásán megjelent munkásokat, hogy ezentúl ne románnak, németnek, szerbnek vagy magyarnak nevezék magukat, hanem bánátinak. Jakabffy Elemér: id. mű 107.
27. A Károlyi kormány is kidolgozott a Bánát részére egy autonómiát biztosító területi rendezési tervet. Erdély története. Akadémiai Kiadó, Bp. 1988. III. kötet 1721–1722.

28. A közgyűlésről az Udvarhelyi Híradóban (továbbiakban: UH) jelent meg beszámoló. A gyűlés jegyzőkönyve a Székely Nemzeti Tanács anyagaival együtt megtalálható a csíkszeredai Állami Levéltárban (Filia Arhivelor Statului Judetul Harghita) F43 Procese verbale adunari generale 40, 1918, valamint Filia Arhivelor Statului Judetul Harghita Oderheim Dosare Subprefecturale 11888, 11322, 12821, 12831, 13270 jelzeteken. Az iratanyag 1918 december közepéig van meg, egy része feldolgozás alatt áll, de a mutatókönyv hozzáférhető. Az ott felsorolt anyagokról az UH, majd a Székely Közélet (továbbiakban: SZK) rendszeresen beszámolt. A Székelyudvarhelyi Székely Nemzeti Tanács naplója pedig fennmaradt Paál Árpád hagyatékában sok más egyéb dokumentummal együtt. Székelyudvarhelyi Székely Nemzeti Tanács hivatali naplója, Haáz Rezső Múzeum Paál Árpád Kézirathagyatéka (továbbiakban: HRM PÁK) Ms 7651/147. A csíkszeredai Állami Levéltárban az Udvarhely vármegyére vonatkozó további iratanyag csak 1921-től található meg.
29. UH 1918. november 3.
30. Uo.
31. UH 1918. november 5.
32. Az 1916-os Udvarhely vármegyei közigazgatási kitelepítés iratai. HRM PÁK Ms 7651/139.
33. Udvarhely vármegye közéleti fejlődésének feltételei.
HRM PÁK Ms 7651/137.; Naplójegyzetek HRM PÁK Ms 7651/328–329.
34. Udvarhely vármegye közigazgatási bizottságának ülésén elhangzott alispáni jelentés. SZK 1918. december 15.
35. A történetet részletesen ismerteti: SZK 1918. december 3.
36. SZK 1918. december 15.
37. SZK 1918. december 3.
38. SZK 1918. december 15.
39. Uo.
40. A katonai felszerelési tárgyak és élelmiszerkészletek beszerzését és bejelentését az UH 1918. november 17-i számában hirdették meg. December 16-án kezdték meg az előjegyzést a szegényügyi akcióra cipőt, ruhát, pénzt, utalványt osztottak a megmaradt katonai holmiból az arra rászorulóknak. SZK 1918. december 15.
41. A székelyudvarhelyi Szociáldemokrata Párt alakulásáról: SZK 1918. december 3. Paál Árpád 1918 novemberében a következőket írta Váentsik Ferencnek: „Valami bölcs szilárdságot kell öntenünk a népbe, hogy helyén maradjon. A munkásságot magunknak kell megszerveznünk, \$ a világszocializmus magaslatai felé magunknak [sic!], hogy onnan a Bokányi-féle gondolkodással egy egész világ munkásságának együttérzését tudjuk hazánk javára.” HRM PÁK Ms 7651/416–1.
42. Ezek a katonai rablások teremtettek olyan helyzetet, hogy a vasútvonalak melletti falvak népe megrohanta a vasútállomásokat, vasúti raktárakat. Több száz eset leírását tartalmazza egy magánhagyatékból nemrég előkerült anyag: Rendkívüli események 1918. október 31-től. Jelentések a MÁV budapesti központjának Erdélyből a MÁV alkalmazottak elleni atrocitásokról. Bodor Ferenc adománya. JATE Kortörténeti Gyűjtemény (feldolgozás alatt).
43. UH 1918. november 17.
44. Uo.
45. Uo.
46. Helyén marad mindenki! A Székely Nemzeti Tanács kiáltványa Udvarhely vármegye közönségéhez. Uo.

47. Fegyverrel ellent nem állunk... (újságcikk fogalmazvány) HRM PÁK Ms 7651/142. valamint UH 1918. november 17.
48. Mindezt a római katolikus esperesi kerület gyűlésén beszélték meg a Nemzeti Tanács képviselői a papokkal. SZK1918. december 3.
49. Az eseményről részletes beszámolót közöltek: SZK 1918. december 8.; Paál Árpád beszéde: HRM PÁKMs 7651/144.
50. Megállapodások Udvarhely vármegyének és Székelyudvarhely városnak a fegyverszüneti megszállás alatti helyzetére vonatkozóan. A december 6-i tárgyalások anyaga kiegészítve a 7-én és 10-én folytatott megbeszélésekkel, 12-én rendezve: HRM PÁK Ms 7651/143. valamint 145. Ugyanez Fil. Arhiv. Stat. Oderhei Dosare subprefectura 13270.
51. A később is hivatkozási alapul szolgáló szöveg megjelent: SZK 1918. december 8.
52. 1918. december 24-én Neculcea tábornok Apáthy István előtt kijelentette, hogy nem avatkozik a közigazgatás ügyeibe, de két nap múlva elrendelte az ostromállapotot. Raffay Ernő: id. mű 220. A 42. jegyzetben már idézett MÁV esemény-gyűjteményben több esetben találkozunk hasonló román kijelentésekkel közvetlenül a bevonulás után. írásos megállapodást csak Székelyudvarhely esetében találtunk.
53. SZK december 15. valamint a Székely Nemzeti Tanács hivatali naplója (továbbiakban: SZNTN) HRM PÁK Ms 7651/147. A csikszeredai levéltári anyag elsősorban táviratokat, leveleket tartalmaz. A hivatali napló ellenben a tárgyalások, helyi intézkedések anyagát is tartalmazza
54. A tisztviselők hurcolásának vázlatos adatai. (1919 szeptemberében a budapesti kormány részére készítették Székelyudvarhelyen) HRM PÁK Ms 7651/166.
55. Uo. valamint SZNTN 1918. december 14., HRM PÁK Ms 7651/147.
56. Emlékirat. A székelyföldi tisztviselők sérelmeiről a magyar miniszterelnökhöz (továbbiakban: Emlékirat...) HRM PÁK Ms 7651/167–2., valamint SZNTN 1918. december 26., HRM PÁK Ms 7651/147., Paál Árpád Gondolat-naplója (továbbiakban: GNHRM PÁK Ms 7651/330.
57. GN HRM PÁK Ms 7651/330.
58. Uo.
59. SZK 1918. december 19.
60. Uo.
61. SZNTN 1918. december 11., HRM PÁK Ms 7651/147.
62. Uo.
63. Uo. 1918. december 13.
64. Uo. 1918. december 20.
65. SZK 1918. december 29.
66. SZNTN 1918. december 21., HRM PÁK Ms 7651/147.
67. Uo. 1918. december 23-24.
68. Uo. 1918. december 21., 29., valamint Emlékirat... HRM PÁK Ms 7651/167–2.
69. Uo. (Emlékirat) – 167–20.
70. SZK 1918. december 29.
71. SZNTN 1918. december 11., HRM PÁK Ms 7651/147.
72. Emlékirat HRM PÁKMs 7651/167–4.

73. Uo. 167–15
74. Uo. 167–26.
75. Uo. Itt kell megjegyezni, hogy a helybeli románok közül többen segítettek nemcsak a tolmácsolásban és bizonyos ügyek elintézésében, hanem több esetben a letartóztatott helybeli lakosokért jótállást is vállaltak. E vonatkozásban Victor Constantinescut és Szibián Györgyöt külön is ki kell emelni. SZNTNT 1918. december 29., HRM PÁK Ms 7651/147.
76. Uo. 1918. december 21.
77. Uo. 1918. december 22.
78. SZK 1918. december 15.
79. SZNTN 1918. december 20., HRM PÁK Ms 7651/147.
80. Uo.
81. Marosvásárhelyen ezekben a napokban már felszólították az összehívott tisztviselőket, hogy csak a nagyszebeni Kormányzótanács a törvényes és jogos kormány. Uo.
82. A tárgyalásokról beszámoló: SZK 1918. december 22.; A Székely Köztársaság történetéből I. Erdélyi Magyarország 1992. 5. sz. 34.
83. GN HRM PÁK Ms 7651/330.
84. Nyilvános óvás HRM PÁK Ms 7651/150.
85. GN HRM PÁK Ms 7651/330., valamint A tisztviselők... HRM PÁK Ms 7651/166.
86. Visszaemlékezés... HRM PÁKMs 7651/337.
87. GN HRM PÁKMs 7651/ 330.; A Székely Köztársaság történetéből I. Erdélyi Magyarország 1992. 5. sz. 35.
88. Jászi Oszkár: Visszaemlékezés a román nemzeti komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. Napkelet 1921. december 21.
89. A székelyek küldöttsége Jászi miniszternél. MOL K40–1918–XVIII–308. A Jászi Oszkár minisztériumában elkészített tervezetről, Magyarország kantonizálásáról és a Károlyi kormányzat terveiről, intézkedéseiről részletesen K. Lengyel Zsolt A Keleti-Svájc-koncepció és Erdély 1918–1919-ben. A nagyromán állameszme magyar alternatívái Régió 1992. 1. sz. 77–89.
90. Székelyszervező és erdélyi mozgalmak. SZK 1918. november 24.
91. Részletesebben tárgyalja Romsics Ignác: Bethlen István. Magyarágkutató Intézet, Bp. 1991. 73.
92. Már a tervezett köztársaság területéről és gazdasági adottságairól tájékoztat a Kolozsvári Hírlap 1918. november 22-én.
93. Romsics Ignác: id. mű 73.
94. Uo.
95. Régi egység, új állam. SZK 1918. december 8.
96. Gyárfás Elemér: Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei. In: Erdélyi problémák. Kolozsvár, 1923., ugyanezt közölte Pomogáts Béla, Magyar Nemzet 1988. november 26.
97. SZK 1918. december 22.; A Székely Köztársaság története I. Erdélyi Magyarország 1992. 5. sz. 34.
98. GN HRM PÁK Ms 7651/330.; Paál Árpád naplói. Az eredeti példányok Paál Gá-

bor tulajdonában található. (Az Erdélyi Magyarságban közölt naplórészletek innen származnak.) A naplókról készített betűhű gépirat kronologikusan rendezve a Teleki László Alapítvány Könyvtárának archívumában feldolgozás alatt áll.

99. GN HRM PÁK Ms 7651/330.
- 100.Uo.
- 101.Uo.
- 102.Uo., valamint A tisztviselők... HRM PÁKMs 7651/166.
- 103.1919. január 8-án az erdélyi szászok gyűlése kimondta csatlakozását Romániához.
- 104.GN HRM PÁK Ms 7651/330.
- 105.A január első napjaiban a Székelyudvarhelyen tartózkodó földbirtokos azt a hírt hozta, hogy a nagyszabeni Kormányzótanács a Székelyföldön az iskolák, a közigazgatás, a bíróságok magyar nyelvhasználatát meghagyná, csupán a legszükségesebb mértékben kívánná meg a románoknak, mint új államnyelvnek az ismeretét. A törvényhozásban is csak székelyek képviselhetnék a Székelyföldet, és a főispánok is közülük kerülnének ki SZK 1919. január 5.
- 106.GN HRM PÁK Ms 7651/330.
- 107.HRM PÁK Ms 7651/153.
- 108.Uo. 16. (betűhű gépirat)
- 109.A „Szellemi Front” megindításával kapcsolatos iratok. HRM PÁK Ms 7651/156., valamint az Erdélyi Székely Magyar Szövetséghez küldött előterjesztéseiben, leveleiben is többször felmerült a japán kapcsolat megteremtésének szükségessége HRM PÁK Ms 7651/415.
- 110.Hermann Gusztáv: Székelyudvarhely művelődéstörténete. Kriterion, Bukarest, 1993. 129–158.
- 111.Emlékirat... HRM PÁK Ms 7651/167–7.
- 112.Uo. 167–8.
- 113.Uo.
- 114.Gazetta Oficala 1919. január 14/27. Magyar fordítása: MOL K610 32. cs. III. 2. D. A nagyszabeni román Kormányzótanács az erdélyi közigazgatást a romániai 1886: 28. tr. alapján alakította át: a megyék, járások, városok élére prefektusokat neveztek ki. Az addigi választott tisztviselőket a prefektusok javaslatai alapján a Kormányzótanács osztályfőnökei nevezték ki. Eltörölték a virilizmust, a román nyelvtudás a közigazgatási szolgálat következménye lett. Ellenzék 1919. január 23. február 5.
- 115.Mikó Imre szerint azt javasolta a magyar küldöttség Iuliu Maniunak, hogy kantonálisan osszák fel Erdély közigazgatását. Mikó Imre: id. mű 15. A küldöttség hűségeskünyben végzett munkájáról: A magyar tisztviselők kérdése és a román kormány álláspontja. MOL K610 III. d.–17.
- 116.Uo.
- 117.A Hágában 1899-ben és 1907-ben tartott békekonferenciák határozatait Magyarország az 1913. XLXIII. törvénnyel ratifikálta. Magyar Törvénytár 1913. 478.
- 118.Emlékirat... HRM PÁK Ms 7651/167–9.
- 119.Uo. 167–10.
- 120.A tisztviselők... HRM PÁK Ms 7651/166. A székelyudvarhelyi eseményekről más egybehangzó források: Hadtörténeti Levéltár miniszteri Fegyverszüneti Bizottság 1919–5–2147; 1919–22–1919. III. 9. i jegyzőkönyv; 1919–3–3457; 1919–3–3458. Ezen forrásokat felhasználta Raffay Ernő: id. mű 222.

121. Emlékirat... HRM PÁKMs 7651/167–11.
122. Uo.
123. Uo. 167–12.
124. Uo.
125. Uo.
126. Uo. 167–13.
127. Uo. 167–25–45.
128. Ormos Mária: id. mű 377. A békekonferencia 1919. február 11-i az erdélyi kérdésről foglalkozó ülésén Laroche francia delegátus kijelentette: A székelyekkel nincs mit tenni, tekintettel arra, hogy minden oldalról románokkal vannak körülvéve. Ormos Mária: id. mű 188.
129. Átirat a magyar kormányhoz Erdély magyarsága és székelysége nevében. (Kolozsvár, 1919. május 14.) HRM PÁK Ms 7651/159.; Irányelvek az egyetlen magyarországi haderővel, s ennek irányítóival való tárgyalásra (1919. július 12.), Paál Árpád levelezése. HRM PÁK Ms 7651/414–415.
131. Víz József mozdonyvezető tevékenységének igazolása (1940). HRM PÁK Ms 7651/174. Paál rendszeresen küldött utasításokat az otthon maradt tisztviselőknek. Február elején például, amikor a Segesváron elzárt Udvarhely megyei főpénztáros-tól erőszakkal elvették a kulcsait, (4 millió korona értékben maradtak ott árpapénztári és vármegyei értékpapírok) utasítást adott arra, hogy az udvarhelyi bankok rakják át a közigazgatási pénzeket állástalan, de megbízható tisztviselők folyószámláira. A Székely Nemzeti Tanács 18.000 koronáját szintén elvitték. HRM PÁK Ms 7651/416. 1919. február 15., 16., 17., levelek. 132. Uo. valamint 415. Az Udvarhely megyei tisztviselők üzenetei Budapestre. HRM PÁK Ms 7651/155.
133. Fogság naplók I. HRM PÁK Ms 7651/331.
134. A „Szellemi Front” megindításával kapcsolatos iratok. HRM PÁK Ms 7651/156.
135. Uo.
136. Uo.
137. Fogság napló III–IV. HRM PÁK Ms 7651/333–334.
138. Válcsek Ferenc 1919 márciusában operációja után meghalt. Utolsó közéleti szereplése februárban volt, amikor egy angol küldöttség látogatott Székelyudvarhelyre, és a prefektus elrendelte, hogy beteggyárból felkelve mint a megye magyar kormánybiztosa mutatkozzék be a küldöttség előtt. MOL K610 III. 2. d.–17.
139. A tisztviselők... HRM PÁK Ms 7651/334. 1919. április 16.
140. Paál 1919 végén összefoglalta 1918–19-es tevékenységét: Emlékirat a magyar kormányhoz a béke delegációban való részvételért (Kolozsvár, 1919. december 14.) HRM PÁK Ms 7651/168.
141. Szellemi Frontok mindenütt. HRM PÁK Ms 7651/160. A dolgozatunkban feltártnál szélesebb áttekintést ad a magyar tisztviselői ellenállás programjáról K. Lengyel Zsolt a 89. jegyzetben már idézett tanulmányában.
142. Lásd a 130. jegyzetet.
143. Részletesebben Romsics Ignác: id. mű 96–97. Az erdélyi illegális tevékenységbe bepillantást nyújtanak a vászonra gépelt levelek Paál Árpád levelezésében HRM PÁK Ms 7651/503, illetve ugyanott Fröhlich Ottó (Pricstárs) levelei Ms 7651/502.
144. Az ügyet Paál 1931-ben Gulácsy Irénhez írt segélyt kérő levelében részletesen leírta. HRM PÁK Ms 7651/431. Ugyanerről Paál Árpád levelek 1920. július 29.

- HRM PÁK Ms 7651/415–6, 7. A Székely Hadosztály tisztjei a lóvásárlásra (12 millió k) és katonai politikai célokra (30 millió k) kapott összegből 1919 júniusában 19,5 millió k-t Erdélybe küldtek, amelyet ott egy 6-os bizottság kezelt, majd 1919 november elején Költő Gábor vette át az összeget. MOL K28 1923-0-292;
- 145.Ez alatt mindenféle egymástól független magyar ellenállást próbáltak együttesen vád alá helyezni.
- 146.GN HRM PÁK 1919. január 5. Ms 7651/330.
- 147.A Paál Árpád és Fabius román kapitány által folytatott tárgyalások iratai (1919. szeptember-december) HRM PÁK Ms 7651/165.
- 148.Paál Árpád megbízása a magyar béke delegációban Székelyföld képviselőjére. HRM PÁK Ms 7651/176.
- 149.Megegyezési határozat. (1920. május 26.) HRM PÁK Ms 7651/184.
- 150.Atyánkfiai! Jó Székelyek! HRM PÁK Ms 7651/180.; Paál Árpád levelezéséből HRM PÁK Ms 7651/500., 501., 504.; Paál Árpád naplói TLA Könyvtára, 1920. január 4., január 28., február 17., március 27., április 10., április 27. Az egész időszakról részletesebben: Bárdi Nándor: Paál Árpád, a Keleti Újság és a romániai magyarság önszerveződése 1920–1924 (kézirat).
- 151.Paál Árpád beszámolója székelyföldi útjáról Petres Kálmánnak. (1920. szeptember 9.) HRM PÁK Ms 7651/416.
- 152.Magyar Békeszerződés 47. cikk: „Románia Magyarországgal szemben elismeri és megerősíti azt a kötelezettségét, hogy hozzájárult a Szövetséges és Társult Főhatalmakkal kötött szerződésbe oly rendelkezéseknek felvételéhez, amelyeket ezek a Hatalmak szükségesnek ítéltek abból a célból, hogy Romániában a népesség többségétől eltérő fajú, nyelvű és vallású lakók érdekei, valamint a forgalom szabadsága és más Nemzetek kereskedelmének méltányos szabályozása védelemben részesüljenek. „Sorsdöntések. Szerk.; Gerő András. Göncöl Kiadó, Bp. 1990. 177.
- 153.HRM PÁK Ms 7651/190.
- 154.Paál Árpád levele Petres Kálmánhoz. (1920. szeptember 9.) HRM PÁK Ms 7651/416.

Nándor Bárdi

*Imperiumwechsel in Székelyudvarhely
1918–1920*

Dem Belgrader Waffenstillstandsabkommen vom November 1918 entsprechend versuchte man in Ungarn auf dem von Entente-Truppen (Serben und Rumänen) besetzten Gebiet in drei Regionen den Annexionsstendenzen durch Autonomie-bestrebungen Einhalt zu gebieten. Von diesen Bestrebungen in Pécs (Baranya), in Temesvár (Bánát) und in Székelyudvarhely (Szeklerland) befaßt sich die Studie mit den Umständen letzterer.

Die rumänischen Truppen marschierten am 6. Dezember 1918 in Székelyudvarhely ein. Als Besetzungs- und nicht als Eroberungstruppen schlossen sie mit den Vertretern der ungarischen Verwaltung Abkommen in lokalen Angelegenheiten. Nachdem es die militärischen Kräfteverhältnisse und ihre Positionen im Szeklerland den rumänischen Truppen ermöglicht hatten, wurden sie die Vollstrecker der Annexionsbestrebungen des Gouvernements in Nagyszeben. Mitte Januar 1919 ernannte man aus Nagyszeben einen rumänischen Leiter an die Spitze der Verwaltung von Székelyudvarhely. Die an der ungarischen Verwaltung festhaltenden staatstreuen Beamten akzeptierten diese Tatsache sich auf den Vertrag von den Haag und auf das Belgrader Waffenstillstandsabkommen berufend nicht. Infolge dessen wurden 35 Beamten verhaftet und vor das Kriegsgericht gestellt. Im Prozeß wurden die des Verrates bezichtigten Angeklagten freigesprochen.

Ein Anführer der Widerstandsbewegung, Árpád Paál verfaßte im Januar 1919 eine Gedenkschrift über das neutrale und unabhängige Szeklerland. Dieses Staatsgebilde hätte dem Selbstbestimmungsprinzip von Wilson entsprechend in vier Bezirken des Szeklerlandes zustande kommen können. Die rumänischen Behörden waren aber nicht geneigt, über einen ungarischen Verwaltungs- oder Kantonenplan auch nur zu verhandeln. Paál organisierte im Interesse der Verwirklichung der ungarischen Selbstbestimmung und der Aufrechterhaltung des Widerstandes der Beamten im Szeklerland (Passivität) unter der Leitung der Zentren in Kolozsvár und Budapest Hilfsaktionen für die Verwaltungsbeamten und sammelte ungarische Beschwerden für die Friedenskonferenz bzw. für die ungarische Regierung. Nach der Unterzeichnung des Friedensvertrages von Trianon sammelte er im Szeklerland Unterschriften für die Errichtung der ungarischen Autonomie. Dies ist der Anfang des Kampfes um die ungarische kulturelle Autonomie in Rumänien.

Nándor Bárdi

*The Change of Power at Székelyudvarhely
1918–1920*

The annexation efforts were opposed by initiatives groping towards autonomy in three places on the territory of Hungary under Entente (Serbian and Rumanian) occupation in accordance with the November 1918 ceasefire agreement of Belgrade. Of the attempts at Pécs (Baranya), Temesvár (Bánát) and Székelyudvarhely (Székelyföld) the paper discusses the development and circumstances of the latter.

The Rumanian troops marched into Székelyudvarhely on December 6, 1918. They made agreements concerning local affairs with the representatives of the Hungarian administration not as a conquering but as an occupying force. Thanks to the military situation and their position in Székelyföld, the Rumanian military became the executors of the annexing aspirations of the Governing Council at Nagyszeben. In the middle of January 1919 a Rumanian leader was appointed to the head of the administration of Székelyudvarhely. When the officials who were loyal to the Hungarian administration refused to accept this, and referred to The Hague Treaty and the Belgrade ceasefire agreement, 35 officials were arrested and court-martialled. The officials charged with treason and citing the agreements were eventually acquitted.

Árpád Paál, one of the leaders of the resistance movement, prepared a memorandum on the neutral independent Szekler state in January 1919. This formation might have come into being in four counties of Székelyföld on the basis of the Wilsonian principle of self-determination. The Rumanian authorities, however, would not discuss in effect any Hungarian plans concerning self-government or cantonal organization. In order to achieve Magyar self-government and to keep the resistance (passivity) of the Székelyföld officials going, Paál organized the support of former administration employees under the direction of the centre in Kolozsvár and Budapest, and kept a record of Hungarian grievances for the peace conference as well as for the Hungarian government. After the signing of the Peace Treaty at Trianon, he organized a campaign for signatures for Magyar national autonomy. That was the beginning of the struggle for Magyar cultural autonomy in Rumania.